

CUMHURİYET'İN
İLK
KURT
RAPORU
1924

DERVİŞ HÜSEYİN HÜSNÜ
Mülkiye Müfettişi

CUMHURİYET'İN İLK KÜRT RAPORU

DERVİŞ HÜSEYİN HÜSNÜ
Mülkiye Müfettişi

Derin
tarih

Derin Tarih Kùltür Yayınları — 37

Derin Tarih dergisinin 50. sayısının hediyesidir.

Mayıs 2016

Cumhuriyet'in İlk Kürt Raporu

Yayını Hazırlayan: Mustafa Armağan

İletişim

Maltepe Mah. Fetih Cad. No: 6 34010 Zeytinburnu, İstanbul

0212 467 65 05

www.derintarih.com

iletisim@derintarih.com

Baskı

Strateji Matbaası

ÖNSÖZ

Kürt meselesi, Türk siyasi tarihini yakın dönemde en çok meşgul eden konuların başında gelmektedir. 1980 İhtilali'nden sonra gündemin başlıca sorunu hale gelen mesele, kökleri itibariyle Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanır.

Mustafa Armağan Koleksiyonu'nda bulunan ve ilk kez burada yayınlanan *Cumhuriyet'in İlk Kürt Raporu*, bölgenin ahvali hakkında tafsilatlı bilgiler içeriyor. 14 Eylül 1924'ten itibaren kaleme alınan raporda, bölgedeki zulüm ve baskılar ortaya konuyor. Geniş saha araştırmasına dayalı olarak hazırlanan bu rapor, Şark mıntıkasının adeta bir Ortaçağ yaşadığını, tayin edilen valilerin ve bölgedeki ağaların halka nasıl tazyik uyguladıklarını ortaya koyuyor. İşin en kötü tarafı bunca zulüm Ankara'ya bildirildiği halde hükümetin aciz kalması... Devrin Mülkiye Müfettişi Derviş Hüseyin Hüsnu Bey'in tanzim ettiği mecmua, yapılan inkılapların Doğu'da hiçbir tesir husule getirmediğini, aksine ağa ve derebeylerinin tahakkümünü arttırdığını bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor.

Metinde (...) ile gösterilen kısımlar rapordaki yırtıklardan dolayı okunamayan kısımlara işaret etmektedir.

Mevcut problemlerimizin köklerini bilerek daha sağlıklı kararlar almak adına "tarihte hiçbir şey karanlık kalmasın" diyoruz. Doğu vilayetlerimizin bir kısmını ele alan raporları gün yüzüne çıkarmak, daha nicelerine vesile olur ümidindeyiz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz ● 3

Mukaddime ● 7

Rapor ● 11

Rüesâ-yı Aşâir ● 15

Ağaların Menâbi-i Kuvveti (Kuvvet Kaynağı) ● 17

Ağaların Kuvâ-yı Askeriyesi ● 25

Ağaların Kazâi Kudretleri ● 27

Aşâirin Teşkilât-ı Mülkiyesi ● 28

Kuvve-i Adliyenin Zaafı ● 35

Maârif ● 36

Memurların Ahvâli ● 37

Maaşların Azlığı ● 41

Memûriyetlerde Kararsızlık ● 43

Vesâit-i İnzibâtiye ● 44

Ağaların Halk Üzerindeki Mezâlimi ● 46

Ahâlinin Hukuku ● 49

Hükümetin Hukuk ve Vezâifine İras Edilen Zararlar ● 50

Vaziyet-i Hâzıra ● 52

Receb Bey'in Derkenârı ● 58

MUKADDİME

[1]340 senesinde mıntıka-i teftişiyem (teftiş ettiğim bölge) dâhilinde bulunan Urfa'da tahkikâtla (araştırmalarla) iştigâl ettiğim (meşgul olduğum) bir gün Vali Fuad Beyefendi, çalıştığım odaya gelerek kemâl-i hayretle (çok şaşırarak) şu vakayı anlattı:

Bir aşîret reisinin imzasını hâvî (içeren) bir arzuhalde akrabasından bir kadının düçâr (maruz kaldığı) olduğu gadrin izâlesi (zorbalığın kaldırılması) esbabının (sebeplerinin) temîni istidâ (istenmiş) olunmuş ve arzuhâl makâm ümerâsı marifetiyle Vali Beye takdîm edilmiştir. Sâhib-i imza, hükümetçe aranılan eşirradan (zorbalardan) olduğu için kendisinin nezdine idhâlini (çağrılmasını) Vali Bey nefere emr eder. Nefer içeriye bir kadın getirir. Vali beyin istizâhına mukâbil (açıklamasına karşılık) kadın: arzuhâli kendisinin yazdırdığını, aşîret reisinin kasabada olmadığını, imzayı arzuhalcinin bu sûretle tahrîr (yazdırdığını) eylediğini dermeyen (ortaya koyar) eder. Bunun üzerine arzuhalci celb (çağrılır) olunur. O da aşîret efradının (fertlerinin) kendi namlarına arzuhâl yazabilmeleri mümkün olmadığı için teâmüle tevfikân (usule uygun olarak) kadının arzuhaline, mensûb olduğu aşîret şeyhinin imzasını vaz ettiğini (attığını) ifâde eyler. Tahkikât, aşîret reisinin

kasabaya gelmemiş olduğunu ve fil-hakika örfen efrâd-ı aşâirden (aşiretin fertlerinden) hiçbirinin resen (doğrudan doğruya) hükümete mürâcaat etmek hakkını câiz olmadığını gösterir.

Bu vaziyet karşısında azim bir hiss-i hayret (hayret hissi) duyan Fuad Bey, keyfiyetten beni haberdâr edince istiknâh-ı hakikate (hakikati araştırmaya) mecbur oldum. Ufacık bir tedkik (araştırma), bu havâlinin şerâit-i ictimâyesinin (toplumsal şartlarının) bütün bütün başka bir tarzda idüğünü gösterdi. Memleketi tanımadığımızı, tanıyanlardan istifade edemediğimizi anladım. Bu vaziyeti, memleket için hayatî ehemmiyette addettiğimden teftîşâtı (soruşturmaya) bırakarak bu sahadaki tedkikâtımı tevsî (genişlettim) ettim. Mıntıkanın bütün kazalarını, bazı mühim köylerini dolaştım. Eşrâf, ahâlî, mütegalibe (ileri gelenlerle) ile görüşüm. Mahbûsîn (haps edilmişler) ve mahkûmîn (mahkumlar) ile temâs ettim. Mıntıkam dâhilinde hal-i firarda (kaçak) bulunan en meşhûr ağaların, canî ve şakilerin tahassun-gâhlarına (kapatıldıkları kalelere) kadar giderek kendileriyle hasbihallerde bulundum. Bu sûretle iktibas (aktardığım) ettiğim malûmât-ı evveliyeyi (ilk bilgileri) kuyûd (kayıt) ve muhâberât-ı resmiye (resmi haberleşmeyle) ile tevsik etmek (yazmak) suretiyle kâfi (yeterli) derecede tesbît edince sûreti zîrde muharrer (yukarıda yazılı) 14 Eylül sene [1]340 tarih ve 124 numaralı raporu tanzim ettim.

İhticâc (delil) ve istinâd olunan (dayanılan) vakâyî (olaylar) o havâlinin zi-nüfûz (nüfuzlu) şahsiyetlerini alakadar etmekte olup bunların isimlerinin veyahut vakâyîin cereyân ettiği mahallerin tasrihi (açıklanması), hükümetin icraat-ı âtiyesini (gelecekteki işlerini) işkal edebileceği (zorlaştıracağı) için raporda bu cihetleri meskût (söylemeden) geçtim. Fakat merciimin bunları al-el-müfredât (müfredat gereğince) tanınması, mezâlîm (zulümler) ve şenâyî (kötülükler) tafsîlâtına vâkıf olması zarûrî (zorunlu) ve elzem (gerekli) bulunduğu için hitâm-ı tedkikâtta (araştırmaların sonunda) Ankaraya gittim. 23 Eylül sene [1]340 Salı akşamı o zamanın Dâhiliye vekîl-i muhteremi (İçişleri Bakanı) (el-yevm Müdâfaa-i Milliye vekili) Receb Beyefendi ile heyet-i müdirân (idare heyeti) müvâcehesinde (karşısında) raporumu kırâet (okudum) ve birçok noktalarını tafsîl ve tazvîh ettim (açıkladım). Ve zevkini unutamayacağım bir tarzda mazhar-ı iltifât oldum (beğeni aldım). Mevzû-bahs rapor böyle basit bir hadisenin verdiğiecessüs (araştırma) mahsûlödür

ve ancak vaziyet-i idariyeyi (idari durumu) tesbît maksadıyla yazılmıştır. Yoksa Şarkın zavallı halkının asırlardan beri mütegallebenden yani şeyhlerden, ağalardan ve beylerden gördüğü zulmün, şenâatin (kötülüklerin) derecesini tayîn ve tasvîr edebilmeye (resmetmeye) itikâdımca imkân yoktur. Binâenaleyh bu raporda:

“Vilâyet-i şarkiyyenin bir kısmında idari tetebbu mecmuası” nazarıyla bakılması ve raporda zikr olunan ahvâl ve vakâiyin Eylül sene [1]340 tarihinden mukaddem bulunduğu (sunulduğu) daima nazar-ı dikkatte tutulması iktizâ eder. (gerekir)

N. B.- Tedkikât esnasında vekâlete (bakanlığa) takdîm ettiğim iki kıta (iki parça) telgrafname bu havâlî vaziyetini icmâl etmekte (özetlemekte) olduğu için onları rapordan evvel derc etmeyi (anlatmayı) faydeli addeyledim (faydalı gördüm).

Dâhiliye Vekâletine şifre

Hitâm-ı tedkikâta mufassalan (tafsilatlı) arz edileceği üzere, bu havâlîde mevcudiyet-i hükûmet (hükümetin kendi) mebâniye inhisar etmiştir (idaresine bırakılmıştır). Hemen hepsi yerli olan memurların mesâî ve hidemât-ı marûfeleri (meşhur hizmetleri) alel-ekser (çoğunlukla) zulüm şeklinde tecellî etmektedir. Milletle hükûmet arasında eşrâf ve agavât (ağalar) tabakası mevcûduttur ki muhâfaza ve takviye-i nüfûz (nüfuz takviyesi) ve hâkimiyet-i râiyesinde (halkın hakimiyetinde) müttehid (birleşmiş) ve mütesânid (dayanışma içinde) olan bu kitlenin bugünkü vesâit-i kânuniye (kanuni vasıtalar) ile hedm (yıkılması) ve refi (kaldırılması) gayr-ı mümkündür. Bir aşîret çadırından, bir köy köşesinden çıkan bu kuvvet, merkez-i hükûmete müntehî oluyor (sona eriyor). Bu sınıf, hükûmet ve halkın hidemât ve vezâif-i mütekâmileden (önemli vazifelerden) müstaid (kabiliyetli) olmalarına, kavânîn-i devletin (devlet kanunlarının) tatbikine sedd-i hâildir (engel değildir). Bugün milletle hükûmet arasında kuvvetten başka hiçbir vâsıtai irtibât yoktur ki bunun maazallah ne gibi avâkıba müncer olabileceğini (akıbetlerle sonuçlanacağını) tasrihe lüzûm gördüm.

Mardin 29 Temmuz [1]340

Mülkiye Müfettişi Hüsnü

Dâhiliye Vekâletine şifre

29 Temmuz [1]340 tarih ve ... numaraya zeyldir (ektir).

Bu havâliye müteallik (ilişkili) şikâ-yât (şikayet) tahkikâtları hemâl (tamamlandı) ve fezlekeleri takdîm edildi. Ahvâl-i idariye tedkikâtının Mardin Vilayetine müteallik kısmı da neticelenmek üzeredir. İki gün sonra buradan bil-infikâk (ayrılmakla) Diyarbakır ve Urfa'da bir kaçır günlük tedkikâtı müteâkib bu mevzûa ait raporumu da tanzîm ve takdîm edebileceğim. Tedkikâttan elde ettiğim netice tasavvur edilemeyecek kadar fecîdir. Memleket el-an (şuan) kurûn-ı vustâ (Ortaçağ) hayatı yaşamaktadır. Bir darb-ı kalîl (zayıf söz), millet ve hükümeti ihtirâsına (hırslarına) bâzîçe ittihâz ederek (oyuncak ederek) memlekette keyfe mâ-yeşâ (keyfince) hükümrân olmaktadır (yönetmektedir). Millet'in hakk-ı hayatı (hayat hakkı) bile yoktur. Umûmun mâl ve canı ağaların bâzîçesi olmuştur. Bu zaleme, (zalimler) sessizce milleti ve hükümeti kemirmektedirler. Hükümetin bu havâlîdeki vesâit ve teşkilat-ı hâzırası (mevcut örgütlenmesi) bu kuvve-i gâlibeyi (üstün güçleri) kahr u tenkîl edebilecek (bastırabilecek) hâlde değildir. Çünkü mütegalibe zümresi merkeze kadar el uzatmaya muvaffak olmuşlardır. Ehemmiyet-i azîmeyi hâiz bulunan (büyük önemi gereği) bu vaziyet eşhâs (kişiler) ile de alakadar olduğu için tahrîren kâfî derecede îzâhât arz edemeyeceğimden raporunun muhteviyâtı (içeriği) şifahi (sözlü) marûzâtla ikmâl etmek üzere Ankaraya azîmetime müsâade buyrulmasını istirhâm eylerim.

Mardin 23 Ağustos [1]340

Mülkiye Müfettişi Hüsnü

Münferid (ferdi olarak), kısmî icrâatın vaziyet-i hâzırayı ilân edeceği kanâatinde olduğumdan dolayı raporda vakâyie ait mevâki (mevkiler) ve eşhâs isimlerini tasrîh ettim.

RAPOR

Hasebel-vazîfe (görevim dolayısıyla) Urfa ve Mardin vilayetlerinde iştiğâl ettiğim sırada havâlinin ahvâl-i idâriyesindeki büyük boşluklar nazar-ı dikkatimi celb ettiği için bit-tabî (doğal olarak) bu cihetleri dahi tedkîke mecbur olmuş idim. Basit bir tettebbu neticesinde bu memleketlerin pek istisnai vaziyette bulduklarına müttali (haberdar) oldum. Bu havâlîde mevcûdiyet-i hükümetin mebânîye inhisâr etmekte olduğuna, hemen hepsi yerli olan memurların mesâî ve hidemât-ı masrûfelerinin (çabalarının) alel-ekser zulüm şeklinde tecellî eylemekte olduğuna kanâat hâsıl eyledim (getirdim). Milletle hükümet arasında bir sedd-i hâil vaziyetinde bulunan eşrâf ve agavât gürûhunun (topluluğunun), idâme (devamlılığı) ve takviye-i nüfûz ve hâkimiyet-i râiyesinde tamamen müttehid olduğuna ve bu mânianın (engellerin) bugünkü vesâit-i nâkîsa (eksik vasıtalar) ile hedm ve refi gayr-ı mümkün bulunduğunu anladım. Hükümet ve halkın hidemât ve vezâif-i mütekâbileden (karşılıklı vazifelerinden) müstefîd olmalarına (istifade etmelerini), kavânîn-i devletin tatbik ve infâz-ı ahkâmına (hükümlerin uygulanmasına), vâsi bir mıntıkada adedi elliye tecâvûz etmeyen (geçmeyen) bir şîrzime-i kalîlenin (önemsiz bir şey) mâni olmakta idiğine yakîn peydâ ettim (anladım). Bedâhетен (açıkça) görülüyor ki milletle hükümet arasındaki râbîta ancak kuvvet sayesinde pâ-yidâr olmakta ve bunun da tesîri günden güne tenâkus etmektedir (azaltmaktadır). O derece ki bu kuvvet bir gün şimdiki zayıf râbîtayı da muhâfaza edemeyecek ve o vakit hükümet masârîf-ı azîme ihtiyâr (büyük bir gayret sarf ederek) ve harekât-ı mühimmeye (önemli harekâta) kıyâm eyleyerek (kalkışarak) madûriyetten başka bir günahı olmayan biçâre halkı bil-mecbûriye (mecburen) üzüp perişan edecektir. Edvâr (devirlerin) ve ezmân-ı sâlifenin (geçmiş zamanların) mahsûl-i seyyiâtı (günah ürünü) olan bu vaz-ı meşûma (uğursuz olaya) karşı meşrutiyet hükümetlerince de şimdiye kadar tedâbir-i mânia ittihâz edilmemiş (tedbir alınmamış) olması esbâbını vilayetlerin muhabere (haberleşme) dosyalarından taharrî ettim (araştırdım). Sinîn-i mâziyeye (geçmiş zamana) ait kuyûd ve muhâberâta dest-res (kudretli) olamamakla beraber son senelerin dosyaları gösteriyordu ki vaziyetin şümul (kapsamı) ve ehemmiye-

ti vilayetler hakkıyla merkeze arz ve iblâğ etmemişler (ulaşmamışlar) yahut edememişler.

Makâm-ı sâmilelerini (yüksek makamlarını) memleketin hal ve vaziyet-i hakika-i idariyesinden (asıl idari durumundan) haberdâr etmek, heyet-i teftîşiyelerinin (teftiş heyetinin) akdem vezâifi (öncelikli görevi) olduğu için tedkikât-ı evveliyemin netâyicini (ilk araştırmalarımın neticelerini) 29 Temmuz ve 24 Ağustos [1]340 tarihli şifreli telgraflarla arz etmiş idim. Bilahare tedkikâtımın sahasını tevsî ederek Mardin, Diyarbakır, Siverek, Urfa vilayetlerinde ve Savur, Midyat, Nusaybin, Beşîrî kazalarıyla bazı kurâda (köylerde) biz-zât ve Deyrek [Derik] ve Viranşehir kazalarında dahi Müfettiş Câvid Bey vâsıtasıyla tettebbuâtta bulundum. Ergani Madeni, Siirt, Malatya vilayetleri hakkındaki malûmât-ı sâbıkamı (evvleki bilgilerimi) nâmûs-kâr (namuslu) ve kuvvetli zevâtın malûmâtıyla takviye ettim. Bütün bu müstahsilâtın (elde edilenlerin) âcizlerinde (bende) husûle getirdiği kanâatin kâbil-i ifâde olanlarını (ifade edilebileceklerini) tahrîran bu raporda arz edeceğim. Fakat marûzâtımın teshîl-i tefhîmine (açıklanmasını kolaylaştırmaya) medâr (sebe) olmak üzere evvel emirde bu memleketlerin ictimâî hayât ve vaziyetleri hakkında izâhât itâsı (izahat verilmesi) zarûridir.

Asr-ı sâbıkın (geçmiş asrın) nısf-ı âhırıyla (son yarısıyla) asr-ı hâzırdaki (şuanki) fikrî cereyânlar, inkılâblar, Garbî (Batı) Anadolu'da ictimâî pek mühim tekallubât (düşmanlık) vücûda getirdiği, derebeylerin ve ağaların halk ve hükûmet üzerindeki gayr-ı makul (akıl dışı) nüfûz ve tahakkümlerini ref ve izâle eylediği hâlde mevzû-bahs etmek istediğim yedi vilayette şeklî ve zâhirî bazı tebeddülâtan (değişmelerden) başka esaslı tesîr husûle getirememiştir. Bunun da esbâbı ekseriyet ahâlinin inkılâb cereyanlarına, ıslâhâta mümânaat (emgel) ve muhâlefetten ya da hükûmât-ı mâziye (geçmiş hükûmete) ve zâilenin (geçici) vilâyât-ı şarkıye ahvâliyle sûret-i ciddiyede iştigâl etmemiş veya edememiştir. Garbî Anadolu'nun her tarafında ahâli arasındaki sınıf ve zümre farkları mürtefi olduğu (yükselmiş) hâlde şarkî vilayetlerde sunuf taksimâtı (sınıf paylaşımı) eski şeklini muhâfaza etmektedir. Yalnız şuhûr (şehirler) ve kasabât (kasabalar) bu (...) bir dereceye kadar kurtulabilmiştir. Binâenaleyh tâbi oldukları şerâit-i ictimâiyeye göre şarkta ahâliyi iki kısma ayırabiliriz:

Şehirli, Köylü.

Şehir ve kasabalar ahâlisinin şerâit-i ictimâiyesi Garbî Anadolu ahâlisininkine bir dereceye kadar şebittir (benzerdir), az çok karîbtir (yakındır). Bu halk hükümetin gözü önünde bulunduğu için hakk-ı hayâta mâliktir (sahiptir). Serbestçe yaşayabilmekte, dilediği sanat ve ticareti icrâ edebilmekte ve mahsûl-i mesâîsinden (çalışmalarından) de müstefid olmaktadır. Şarkta köylülerin tâbi oldukları ictimâî şerâit ve kavâid şehirlilerinkinden tamamen başkadır. Çünkü köylerin ekseriyet-i mühimmesi aşîret teşkilâtı ve kavâidine tâbidir. Mevcûd aşîretlerden bazıları hükümetçe malûm bulunduğu hâlde, diğerleri bilinmemektedir. Hatta bazı mahallerdeki memurin (memurlar), daire-i memuriyetlerinde aşîret teşkilâtı mevcûd olmadığını iddiâ ettikleri hâlde basit bir tedkikât netîcesinde memleketin tamamen bu teşkilâta tâbi bulunduğunu gördüm.

Şarka ihtiyâr-ı sefer (yolculuğa çıkan) eden bir zât Birecik'te Fırat Nehrini geçtikten sonra katedeceği mesafenin mutlaka bir aşîret mıntika-i nüfûzu dâhilinde bulunduğu kanâat etmelidir. Bu aşîretler bir takım aksâm (kısımlara) ve kabâile (kabilelere) inkisâm etmişlerdir (ayrılmıştır). Aşîretlerinin saha-i nüfûzlarının (nüfuz sahalarının) taksîmât-ı idâreye (idari bölünmüşlüğe) alekser tevâfuk etmekte (denk gelmekte) bulunmasına nazaran teşkilât-ı mülkiyenin (mülki amirliğin) vaktiyle aşâirin menâtık-ı iskâniyeleri (iskan edilen mıntikaları) nazar-ı itibâra alınmak suretiyle icrâ edilmiş olduğuna hükm etmek iktizâ eder. Bu vilayetlerde bazı köyler de vardır ki bunlar kasabalarda mukim (oturan) bulunan eşrâfa aittirler ve aşîret teşkilâtı hâricindedirler. Siverek, Diyarbakır, Urfa, Mardin eşrâfının fiilen tasarruf etmekte oldukları yüzlerce köy bu kabildendir. Bu köyler dahi vaktiyle bir aşîrete mensûb iken birer sûretle şehirlerdeki eşrâfın eline geçerek aşâir menâtık-ı nüfûzu hâricine çıkmış oldukları anlaşılıyor. Maa haza (bundan böyle) buralarda mukim köylülerin şerâit-i hayatiyeleri (hayat şartları) diğerlerinden pek farklı değildir.

Arâzi mutasarrıfları vaziyet-i ictimâiyeleri (toplumsal durumları) itibâriyle üç sunûftur:

Şuhûr ve kasabât eşrâf ve ahâlisidir ki yukarıda bunlardan bahs edilmiştir.

Rüesâ-yı aşâir (aşîret resileri) ki bunların arâzisi âbâ vü ecdâdlarından (aile büyüklerinden) intikâl etmiş veyahut taraflarından

zabt (zorla) ve mübâyaa olunmuştur (satın alınmıştır).

Köylülerdir. Bunlar da ya müstakil yahut bir aşirete mensûb olurlar. Müstakil köyler pek nadirdir ve ancak şuhûr ve kasabât civarında bulunurlar. Diğerleri mutlaka bir aşiretin daire-i nüfûzu dâhilindedir.

Bu havâlîde tapu senedi arazinin tasarrufa hüccet (kullanımına delil) ve sebep olamaz. Arâzî ancak nüfuz ve kuvvetle tasarruf olunur. Zayıfın arâzîye tasarruf edebilmesi mümkün değildir. Meğer ki müstakil köylerde bulunsun. Maa haza şerâit-i hâzıra (mevcut şartlar) devam ettiği takdîrde ahd-i karîbde (gelecek asırda) müstakil köylerin tamamen ortadan kalkacağı şüphesizdir.

RÜESÂ-YI AŞÂİR

Arab aşiretleri rüesâsına şeyh, Türk ve Kürd rüesâsına Ağa itlâk olunur (tayin edilir). Kürdistan'ın şark ve şimâl (kuzey) kısımlarına münteşir olup (yayılp) dîne istinâden halk üzerinde pek menhûs (uğursuz) ve çok kuvvetli bir hâkimiyet teşkil etmiş bulunan tekkeler meşâyîhi Arab aşiretleri şeyhleriyle karıştırılmamalıdır. Riyâset (liderlik) muayyen (belirli) ailelere mahsûstur. Gerçi kâideten pederden evlâda intikâl etmek lâzım gelirse de zîrde izâh edileceği vechile riyâset ufak bir saltanat şekil ve mâhiyette olup bunun cazibesi aile erkânı arasında daima rekabet tevliid etmekte (doğurmakta) bulunduğundan evlâdiyet kâidesi alel-ekser mahall-i tatbik (uygulama sahası) bulamıyor. Riyâseti ele geçirmek hevesi, peder, birader, akrabayı, evlâdı birbirine düşürüyor. Bu yüzden mücâdeleler, muhârebeler, mukâteleler (çarpışmalar) oluyor. Kardeşin kardeşi katl ettiği kesretle (çoğunlukla) görülüyor. Şu kadar ki efrâd-ı aşâir bu mücâdelâtta (mücadelelerde) nüfûz ve tahakkümüne tâbi olduğu şahsın ihtiyâcât-ı maliyesini (iktisadi gereksinimlerini) tatmîn etmekten ve ledel-hâce (ihtiyaç görüldüğü zaman) onun emri altında silahla hizmet eylemekten başka bir hakk ve salâhiyeti (yetkisine) hâiz değildir.

Rüesâ-yı aşâir “mukaddes (kutsal) ve gayr-ı mesûl” dürler (sorumlu değillerdir). Bunların devam-ı saltanat ve hayatları raiyyelerine zulm ve teaddî (baskı) esasına müstenid (dayanmış) bulunduğu hâlde hiç kimse örfen bunların şahsına kasd etmek salâhiyetini hâiz değildir. Hatta hiçbir aşâir reisinin ve efrâd-ı ailesinin şahs ve hayatına kasd ve tecavüz edecek imkânı hatırından bile geçiremez. Binâenaleyh bir aşîret reisi ne kadar zalim ve gaddar olursa olsun madûr için mukaddemât-ı vâkıya (geçmişte yaşanmış olaylara) ser-fürû (baş eğmekten) etmekten nadiren reisinin saha-i nüfûzundan kaçıp diğer bir reise ilticâ etmekten başka çare yoktur. Reise karşı her hangi bir suikasta mutlaka fâilinin ve ailesinin en fecî sûrette ifnâsıyla (yok olmasıyla) neticelenir ve tayîn-i ceza husûsunda muvâfık (uygun) ve muhâlif rüesâ, müttehiden hareket ederler.

Bir Ağa tanıdım ki az zamân zarfında seksene karîb adam katl etmiş, halkça pek mergûb (rağbet gören) olan tarikat meşâyîhini

zifafı ziyafetinde ve birçok meduvvîn (davetliler) müvâcehesinde yatırıp boğazlatmış ve menkûhasını (nikahlı karılarını) onların kanlı cesetlerine bastırarak zifaf odasına götürmüş iken el-ân kemâl-i şân (şöhret içinde) ve serbestî (serbestçe) ile yaşamaktadır.

Aşâir ve kabâil arasındaki mücâdelât ve muhârebâta dahi bu kâide cârîdir. Aşîret reisi düşman safları arasına dalar, rast geldiğini öldürür. Fakat efrâdan hiç kimse ona el uzatmak hakkını hâiz değildir. Ona ancak düşman aşîreti reisi veya efrâd-ı ailesi el uzatabilir. Bir reis ya ecel-i mevûduyla (eceli geldiğinde) yahut yine bir Ağa kurşunuyla telef olur. Bu kâidenin istisnasını işitemedim.

AĞALARIN MENÂBİ-İ KUVVETİ (KUVVET KAYNAĞI)

Ağalık ufak mikyasta (ölçekte) saltanat-ı şahsiyedir (kişisel saltanattır). Ağanın memleketi, tebeası, mahkemesi, mülkü ve askeri teşkilâtı ve bütün bunlarla beraber saltanatının idare ve idâmesi için menâbî-i vâridâtı (servet kaynağı) vardır.

Ağanın nüfûzunun cârî olduğu menâtik-ı araziye onun “memleketi”, bu mıntikalarda meskun ahâlî “tebeası”dır. Ağanın tebeasına karşı ve vaziyeti en müstebid (zorba) hükümdara rahmet okutacak derecede şedîttir. Zîrde mebâhis-i mahsûsasında îzâh olunacaktır (ileride özel olarak bahsedilecektir).

Ağanın menâbî-i vâridâtı müteaddittir (birçoktur):

1. Şahsen mutasarruf (tasarruf sahibi) olduğu arazidir. Ağaların bir çoğu külliyetli araziye tasarruf etmektedirler. Bu arâzî alel-ekser eslâftan (çoğunlukla atalarından) intikâl etmiştir. Cebren veya hîl ve desâyis (hileler) ile ashâbından zabt edilmiş arâzîsi de vardır. Ağalığa ait arâzîyi onun hayvan ve tohumuyla çiftçiler zirâat ederse kâffe-i hâsîlât (bütün hasılatı) ağanın hazînesine gider. Ağa bu çiftçilere hisse veya ücret değil ancak ölmeyecek kadar zahire verir. Aşîret vüsatine (genişliğine) göre ağanın üç, beş, on, elli ve daha fazla köyü vardır. Bu köylerde çalışan ve yaşayan, ağanın servet ve saltanatını temîn eden ahâlî-i asliyenin (aslı unsurun) darı ekmeğinden başka hiçbir şey talebine hakkı yoktur. Onun için çiftçiler fakr u sefâletin son derecesindedirler. Arkalarındaki palasparadan (pisliklerinden) başka mâ-melekleri (hiçbir şeyleri) yoktur. Bazı taraflarda hayvan ve tohum ahâlîye, arâzî ağaya ait olur. Bu takdîrce ahâlî hâsîlâtın muayyen mikdârını aylık hakkını hâizdir. Fakat zîrde görüleceği üzere bu hakk nazarîdir. Fiiliyatta alel-ekser bunlar da ağanın hesâbına çalışmış olurlar. Ağa külliyetli arâzîye mâlik olduğu için bu tarz zirâat ona pek mühim bir vâridât temîn etmektedir.
2. Aşâr (toprak vergisi). Bu havâlîde aşâr, hükümetten ziyâde ağalara faide temîn etmektedir. Sûret-i umûmiyede (genel olarak) denilebilir ki aşâr müzayedelerinde rekabet cârî de-

ğildir. Yalnız şuhûr ve kasabâta mukîm eşrâf ve agniyâya (zenginlere) ait kurâ müzâyedâtında (köy müzayedelerinde) veyahut nüfûz ve kudreti nisbeten zayıf olan rüesâyaya ait köylerde bir dereceye kadar rekabet cereyân eder. Bazı istisnâî vaziyetlerde ve mesela bir aşîret ağasının mıntıkasından li-sebeb-i mecbur (zorunlu olarak) firar olması ve idâre memurunun bu fırsattan istifade edebilmesi sayesinde dahi şâz (kural dışı) olarak aşîret köylerinin rekabetle satılması mümkün olabilir. Nasıl ki hükûmet tarafından ciddi takibata marûz kalmasından nâşî (dolayı) altı ay evvel Suriye cihetine firar etmiş olan bir aşîret reisinin köylerinde bu sene sâlifi (geçmiş) kadar feyz ve bereket olmadığı hâlde bedel-i ihalede bir misli zamâim (zamlar) vâki olmuştur.

Köy eğer aşîret reisinin mıntika-i tasavvurunda ise onun aşârına ancak o aşîret reisi yahut adamı pey urabilir (arkasından vurabilir). Şuhûrda ve kasabâttaki eşrâfa ait köylerde dahi bu kâide cârîdir. Bir aşîret ağasının yahut eşrâftan birinin köyünü onların muvâfakati inzimâm (dâhil) etmeksizin hâricten birinin iltizâm edebilmesi (toprak üzerinde hak sahibi olmasının) imkânı yok gibidir.

Aşâr müzâyedesini memurîn-i mülkiye ve maliye için azab-ı elimdir (büyük bir azaptır). Köyün sâhibi, ağası yahut adamları davet olunur. Mahsûlün feyz ve bereketi değil vali ve kaymakamın kuvvet ve nüfûzu sayesinde bedel-i sâbıkına (eski bedeline) 5-10 kuruş "lütfen" zam ettirilerek ihale muamelesi icrâ kılınır. Bu bedel hiçbir zamân değer fiyat değildir. Hatta bedel-i ihale (ihale bedeli); kıymet-i hakikiyenin (gerçek değerinin) onda, yirmide birine bile düşebilir.

Ağa aşârını aldıktan sonra eğer insaf ederse mikdâr-ı kânûnî (yasal miktarı) olan sekizde bire tarlaya dökülen, harman yerinde kalan, hayvanata yedirilen mikdârı, ağalık hakkı, jandarma, tahsildar, memur-ı hesâb masârıfı i'âşesini (gündelik masraflarını) zamm etmek (eklenmek) suretiyle sekizde iki, üçe iblağ ederek alır. Yahut bazen insafsızlığı ileri götürerek mahsûlün hemen tamamını anbarlarına nakl ettirir. Böylelikle bir taraftan Hazînenin istihkâkını

çalmış, diğer taraftan ahâlînin mahsûl-i mesaisini gasp etmiş olur. Ahâlînin mezâlim-i vâkıadan (zulüm gördüğü olaylardan) şikayet edebilmesine imkan yoktur. Hükümetçe aşârın emâneten idaresi dahi kâbil değildir. Esâsen bazı yerlerde rüesâ-yı aşâir dahi köylerini iltizâm etmedikleri için hükümet bunları bedel-i takdiri (öngörülen bedeli) suretiyle ahâlî-i mahalliyeye terk etmektedir. Bu gibi ahvâlde Ağa mahsulü taşır eder. Hükümet de köy ahâlîsini îfâ-yı bedele (bedelin ödenmesine) davet ederse de öşürden müstefid olmadıkları gibi alel-ekser mâl ıtlâk olunabilecek şeyleri olmadığı için o köylerin bedelâtı na-tahsîl (tahsil edilememiş bedelleri) kalır. Buna binâen aşâr ağaların en kuvvetli menba-ı vâridâtıdır.

3. Ağnâm Resmi (Küçükbaş hayvan vergisi) : Bu havâlîde ağnâmın kavânîni meriye (yürürlükte olan kanunlara) vechile tadâdı (sayılması), yoklaması mümkün olmamıştır. Köy ve aşîret ağası mıntıkasındaki hayvanâtın aded-i sahîhini (gerçek sayısını) hükümet tayîn edemez, bu hakk ağaya aittir. Ağa ne kadar bildirirse hükümet onunla iktifâ (yetinmeye)etmeye mecburdur. Hükümetin en kuvvetli zamanında dahi aşâir ağnâmı tadâd sûretiyle değil pazarlık tarîkiyle (yoluyla) tayîn ve tesbît edilmiştir. Ağnâm resminin tahsiline vâsıta olan ağadır. Her sene vakt-i muayyeni hulûl edince (gelince) ağaya ashâb-ı ağnâmdan tayîn ettiği miktarda resm tahsîl ve istifâ eder. Bu havâlîde ağnâm miktarı pek kesretli olduğu ve ağanın tayîn ettiği resm fâhiş idüğü (yüksek olduğu) cihetle Ağa, ağnâm resmi olarak pek külliyetli meblağı der-ceyb (zimmetine geçirir) eder. Ve akdemce hükümete bildirdiği aded-i ağnâmın resm-i kânûnîsini isterse Hazîneye tesviye (düzenler) eyler. Bu sene ağalar ekseriyetle ahâlîden madeni 12 kuruş üzerenden ağnâm resmi cibâyete (tahsil) etmişlerdir ki bunun kağıt para ile muâdili 45 kuruştur. Bazı ağalar köylülerden aldıkları resmin mikdârını 80 kuruşa kadar çıkarmışlardır. Bir köyde 800 koyun ve keçi bulunduğu malûm iken Ağa bunun 250sini kayd ettirip hükümete o mikdârın resm-i mîrisini (mirî vergisini) tesviye etmiş ve fakat kendisi ahâlîden tayîn ettiği mikdârda resm almıştır. Şu

ufacık muâmelede ağanın istifâdesi 600 liraya karîbdir. Ve ahâlinin kesesinden çıkan paranın onda biri bile hazineye girmemiş demektir.

Koyun sâhibleri ağnâm resminden başka ağalara her sene muhtelif nâmlarla bazı rûsum daha tediyesine (ödemeye) mecburdurlar. Mesela, koyun kırkımı mevsiminde yüz koyunun yününün resmine mukâbil bir batman kahve, tevellüd eden beher (her bir) kuzu için madeni 5 kuruş, satış vukûunda beher koyun için kezâ 5 kuruş alır ve hayvanât gübrelerinden kendisi istifâde eder.

Midyat'la Mardin arasında Büneyl(?) Deresinde zamân-ı kadîmden (eski zamandan) kalma cesîm (büyük) mağaralar ve mebzûl (bol) sular vardır. Yazın bu mağaralarda 100 bine karîb ağnâm barındırılır. Midyat kazasının çok taraflarında su olmadığı için ahâlî hayvanlarını İlkbaharda Büneyl(?) Deresine götürüp yazı orada imrâr etmek (geçirmek) mecburiyetindedirler. Ehl-i vukûf (bölgeyi bilenler) bu sene dahi orada 100 bine karîb ağnâm bulunduğunu temîn etti. Hükûmet bunlardan bir para ağnâm resmi almaz imiş. Bu mağaraların bulunduğu sahaya tapu ile değil kuvvet ile tasarruf ediliyor. Buralara tahakküm eden Ağa bu koyunların resm-i muayyeninden madâ (başka) bâlâda (yukarıda) zikr olunan mahsûlât-ı hayvâniye resmini ve fazla olarak muhâfaza ücreti nâmıyla her sürüden bir koyun ve başkaca her koyundan madeni 2 kuruş alır imiş. Şu malûmâta ve ehl-i vukûfun kanâatine nazaran Midyat kazasında her sene 150 bin ağnâm dâhil-i defter edilmek lâzım gelirken hükümetçe ancak 40 bin aded ağnâmın resmi istifâ olunabilmektedir. Nusaybin kazasının Yezidilerle meskun dört köyü vardır. Mecmû (toplam) nüfus 400 hâne kadardır ve yalnız bunların ağnâmının 70 bin raddesine olduğu mütevâtirdir (aktarılmaktadır). Diğer kurâ ahâlisinin dahi küllî mikdârda ağnâmı bulunduğu hâlde Nusaybin kazasınca resme tâbi tutulabilen ağnâm mikdârı 30 bini geçmemektedir. Ağnâmın fazla vâridâtı da ağaların keselerine girmektedir.

4. Arâzî vergisiyle tarîk bedelât-ı nakdiyesinin (parasal karşılığı) vesâit-i tahsiliyesi (tahsildarları da) de ağalardır.

Hükûmet kimlerin ne mikdâr vergiye tâbi bulunduğunu, tarîk bedel-i nakdiyesiyle kimlerin mükellef olduğunu bilemez ve tahakkuk ettiremez. Bu husûsta da ağanın vesâatine mürâcaat etmek mecbûridir. Bu resimleri ağalar tahsîl ederler. Fakat tahsîlât mikdâr-ı kânûnîde değildir. Herkesin hâl ve iktidârına göre tahsîlât icrâ eder. Vergi vaktiyle tayîn edilmiş mikdârdır. Senelerin mürûruyla bu mikdâr tebeddül etmez (değişmez). Ağa tahsîlâtının bir kısmını bu muayyen vergiye mukâbil verir. Bakiyyesini nefesine hasr eder (kendisine alır). Vaktiyle umûm kurâdan vergi ve tarîk bedeli tahsîl edilmekte iken son bir iki sene zarfında ağaların cüretleri tezâyüd ettiği (arttığı) için bazı mahallerde bu cüzî tekâlif (teklifler) dahi istifâ edilememektedir. Ez-cümle (özetle) Midyat kazasının 50ye karîb karyesi asla vergi vermemekte hatta köylerine tahsildar bile kabûl etmemektedirler. Bu hareket hep ağaların lehine vâki oluyor. Ağalar, ahâlîden borçlarının kat kat fazlasını tahsîl ettikleri hâlde hükûmete hiçbir şey vermemek cüretini de göstermeye başlamışlardır. Esbâb-ı muharrereye mebnî (yazılma sebeplerine bağlı) ağalar bu menâbiden dahi külliyetli vâridât elde etmektedirler.

5. Ağaların menâbi-i vâridâtından birisi de teâmülen almakta oldukları hedâyâdır (hediyelerdir). Ağanın saha-i nüfûz ve kudreti ne kadar vâsi olursa kendisine takdîm olunan hedâyâ yekûnu da o nisbette fazla olur. Hediyeenin muayyen bir zamanı da yoktur. En ufak bir hadise hediye celbine sebep olur. Sebep hâdis (ortaya çıkınca) olunca ağanın zîr-i nüfûz (nüfuz sahibi) ve raiyyetinde bulunanlar için hediye itâsı mecbûriyeti tahakkuk eder (gerçekleşir) ve verilecek hediyeenin kemmiyet (niceliği) ve keyfiyeti (niteliği) sâhibinin kudretine göre değildir. Ağanın beğenmesi ve kabûl etmesi lâzımdır. Ağa tehhül eder evlenir) yahut evlâdını evlendirirse hediye vermek lâzımdır. Ağanın sünnet düğününe hediye götürmek mecbûridir. Bayramlarda ağa her hâlde tebrîk edilir ve tebrîkât için kıymetdâr hedâyâ ile birlikte arz olunur. Hatta aşîret efrâdından birisi kızını yahut oğlunu evlendireceği vakit ağaya hediye vermesi iktizâ eder. Ağanın çocuğu tevellüd ettiği yahut efrâd-ı ai-

lesinden biri vefât eylediği vakit tehniye (anma) ve taziye merâsimi hediye ile icrâ olunur. Bazen Ağa li-maslahatin (maslahat gereği) yahut li-sebebin uzunca müddet aşîretinden tegayyüb ederse (gözden kaybolursa) avdeti hediye ile tesis edilmek lâzımdır. Hâricten bir şahsın diğer bir aşîret reisi ihtirâmen (saygı göstererek) ziyaret eylemesi hediye takdîm etmesini de icâb eder.

Hediye ya hayvan yahut nakidtir. Aşâir arasında kağıt para tedâvül etmediği için hedâyâ-yı nakdiye altın gümüş meskûkâttır (paradır). Ağa kendisine arz olunan hediyeyi beğenmezse sâhibini onu tebdîle icbâr eder (zorlar). Buna binâen hediye dahi ağanın menâbi-i mühimme-i vâridâtı-dandır (önemli bir servet kaynağıdır). Ağanın aşîreti ne kadar kalabalık ise bu yüzden edeceği istifâde de o nisbette fazla olur. Bazı ağaların nüfûzu, saha-i icrâatları hâricine çıkabilir. Büyük aşîretler zi-nüfûz ağalar bu kabildendir. O vakit hedâyâ bu ağanın etbâna (takipçilerine) inhisâr etmeyip hârice de sirâyet eder. Uzak mesafelerden, yabancı aşîretlerden hediyeler gelir. Bilhassa onun tecâvüzünden ihtirâz eden (sakınır), hasenâtına ve muâvenetine (yardımına) arz-ı ihtiyâc etmekte bulunan (ihtiyaç olunan) eşhâs ve aşâir, hediye vesilelerini asla kaçırmazlar. Geçenlerde uzun bir gaybubetten (kayboluştan) sonra memleketine avdet eden zi-nüfûz bir aşîretin reisine gerek kabilesinden ve gerek komşularıyla karîb ve baîd (uzak) mahallerden gelen hedâyânın mühimm bir yekûn teşkil ettiği ve yalnız katırların 200e bâliğ olduğu (uzaştığı) tevâtüren (dilden dile) söylenmektedir. Ağa bazen yüzsüzlüğü ileri götürerek ihtiyâc-ı âcilinden bahisle halktan muâvenet-i nakdiye talep eder ve bunun mikdârını da kendisi tayin eyler. Halkın bu talebi isâf etmemesine (yerine getirmemesine) imkân yoktur.

6. Ağaların menâbi-i vâridâtından birisi de ceza-yı nakdî, diyet, masârif-ı muhâkemedir (yargılama masraflarıdır). Ağa, efrâd-ı aşâir arasındaki ihtilâfât-ı hukûkiyeyi (hukuki uyuşmazlıkları) halleder ve işin derece-i ehemmiyetine göre bazen her iki taraftan bazen yalnız bir taraftan tensîb edeceği (uygun göreceği) mikdârda ücret alır. Mevadd-ı

cezâiyede (cezai miktarlardan) birisi aleyhinde lâhık olan (eklenen) hükm mutlaka reis için mühimm mikdârda ceza-yı tazammun eder (içerir). Ağanın emrine muhalefet etmek, rızâsı olmaksızın evlâdını evlendirmek, âharın mâl ve şahsına tecâvüz eylemek, rızâsı hilâfında hükümet ve memurîn-i devlet ile temâs etmek, ceza-yı şahsînin tazmîninden başka ağaya da ceza olarak para yahut hayvan itâsını istilzâm eyler (gerektirir). Tahaddüs eden (meydana gelen) cinâyâtta katil diyet itâsına mecburdur. Bu para ağaya verilir. Ağa bundan münâsib göreceği mikdârı maktûlün veresesine verir yahut vermez. Katilin hükümetçe derdest edilerek mahkum olması veya berâet etmesi, cezasını çekmesi, diyetin istîfâsına mâni olamaz. Katil, müddet-i mahkumiyetini (mahkumiyet süresini) ikmâl edip hapis-haneden çıktıktan sonra da bu diyeti vermek ıztırarındadır (mecburdurlar).

7. Ağaların îrâd menbalarından (gelir kaynaklarından) birisi de “müsâderât”tır. Efrâd-ı aşâirden birisi ağayı mühimm sûrette ızrâr edecek (zarar verecek) bir vaziyet ihdâs ve bilhassa Ağa aleyhinde hükümetle münâsebet tesis ederse Ağa onun emvâl (malları) ve emlâkini müsâdere eder. Bu kâide kesretle cârî ve vâkidir. Ağaların bî-nihâye (sonsuz) arâziye' sâhib olmaları ancak müsâdere sâyesindedir. Çünkü bu havâlîde sebep-i tasarruf, tapu senedi olmayıp kuvvet ve kudrettir. Kendilerine gayr-ı mensûb bir takım müs-takil ve hür köylerde ağalar birer vesîle ile bir iki ufak parça arâzî elde ettiler mi diğer ahâlinin de hukûk-ı tasarrufiyesi zevâl bulmuş addedilmelidir (azaldığı düşünülmektedir). Çünkü bu arâziye ağanın yerleştireceği eşirrà köyün bütün ahâlisini, ne kadar kalabalık olursa olsun, hukûk-ı tasarrufiyesinden mahrûm edip hal-i esârete ircâ etmeye kâfidir. Bunun emsâl-i kesîresi (birçok örneği) vardır. Dün hür ve müreffeh yaşayan yüzlerce, binlerce aileler bugün hal-i esâret ve sefâlettedirler. Bugünkü vesâitle bu mühimm mahzûrun önüne geçebilmek imkânı da yoktur. Ağalar bazen sâhiblerini tazyik ederek (zorlayarak) pek ucuz bedel ile arâzî mübâyaa ederler ki bunu da müsâdereye ilhâk etmek hata olmaz.

8. Ahalinin bir menba-ı îrâdı da emlâk-i metrukedir (terkedilmiş mallardır). Bu vilayetlerden birçok Ermeni ve Süryani ihtiyâr-ı hicret etmişlerdir. Onların bu havâlîde mutasarrıf oldukları arâzî mühimm yekûnlara bâliğ olmaktadır. Bunlardan metrûk arâzînin marifet-i hükümetle idâre edilmesi, vâridâtının Hazînece cibâyet olunması iktizâ ederken hükümetin vaz-ı yed edebildiği (el koyabildiği) bu kabîl arâzî lâ-şey mesabesinde (yok hükmündedir). Birçok kazalarda yüz binlerce dönüm arâzîden bir para îrâd olunamamaktadır. Hâlbuki rüesâ-yı aşâir kuvvet ve kudretlerine istinâden bu arâzîyi diledikleri gibi kullanmaktadırlar. Şuhûr ve kasabât eşrâf ve ayânı bu yağmaya ön ayak olmuşlardır. Hükümât-ı mahalliye (mahalli hükümet) yolsuzluğa karşı dahi şimdilik bir çare-i mânia ittihâzına muktedir değildir (çare bulamamaktadırlar).
9. Gazve ve talan dahi rüesâ-yı aşâirin menâbi-i vâridâtındandır. Bazen aşîret ağası gazveyi biz-zât icrâ eder. O vakit menhûbâtın (ileri gelenlerin) kâffesini kendisi alır (yanına alır). Şayet talanı icrâ eden efrâd-ı aşâir ise reis, magsûbâtın (gasp edilenlerin) nısfını alıp diğer nısfını gâsıblara (gasp edenlere) verir. Meskun aşîretlerde bu hal son zamanlarda nedret kesb etmiş (az görülür olmuş) ve bunun yerine hırsızlık ve kat-ı tarîk (yol kesmek) kâim olmuştur.

AĞALARIN KUVÂ-YI ASKERİYESİ

Bu kadar vâsi ve müstemir (ısrarlı) menâbi-i vâridâta mâlik olan aşîretin mükemmel kuvve-i askeriyesi de vardır.

Rüesâ-yı aşîirin kuvvetleri iki kısımdır:

Bir kısmı sûret-i dâimede (daimi olarak) kendisine refâkat eden kuvvettir ki bunun mikdârı aşîret reisinin derece-i nüfûz ve ehemmiyetine göre 15-20 silahşördür. 100e kadar tahavvül (değişir) ve bazen bu mikdârı da tecâvüz eder (aşar). Bu kuvvet, ağanın asâkir-i hâssası (özel askerleri) mâhiyetindedir. Ağa bunları çeri, cesur, silahşör kimselerden intihâb eder (seçer). Bunlar gece gündüz ağanın refâkatinde bulunurlar ve ağanın en müessir (etkin) ve en mutemed (güvenilir) vesâit-i icrâiyesidir (icra araçlarıdır) ki bunların teslîh (silahlandırma), ilbâs (giydirme) ve îâşeleri Ağa tarafından der-uhde olunmuştur (üstüne alınmıştır). Ağa bunlar için çok masraf ve fedakârlık ihtiyâr eder ve ancak bunlar sâyesinde aşîreti üzerindeki nüfûzunu muhâfaza ve idâme edebilir.

Ağanın ikinci kısım kuvvetini aşîir efrâdı teşkil eder. Saltanatını, servetini hüsn-i muhâfaza etmesi Ağa için hayati bir meseledir ve ağanın bütün mesâisi tamamen bu noktaya müteveccihdir (yönelmiştir). Gerçi Ağa bu husûsta hükûmet nüfûz ve kuvvetini istimâl etmeyi (kullanmayı) pekala bilir. Ancak husemâ (düşmanlarının) ve rukabâsının (rakiplerinin) onu tecâvüzâtına karşı daima ihtiyatlı bulunmak mecbûriyetinde olduğu için zîr-i idâresinde bulunan ahâliden mümkün olduğu kadar fazlasını teslîh etmektedir.

Fakat bu teslîhât masrafı tamamen ahâlîye aittir. Ağa, vakt ü hâli müsâid olanları silah tedârikine icbâr eder ve bu arzusu biz-zarûre isâf olunur. Yakın zamanlarda teslîhât meselesi daha ziyâde vüsat peydâ etmiştir. Şimdi her aşîret mümkün olduğu kadar fazla silah mübâyaa etmektedir. Ahâlî zaten silahşördür. Çünkü bir çocuk 8-10 yaşına girince silah istimâline başlar. Onun için halkın eline geçen her silah mensûb olduğu ağanın kuvvetini hakîkaten tezyîd eder. Halkın en ziyâde rağbet ettiği silah ufak çaplı mavzerdir. İyi bir tüfeğe 120 aded sîm Mecidiye verilmektedir ki râyice nazaran 95 lira demektir. Fakîr halkın bu kadar mühimm masraf ihtiyâr etmesi ağalık nüfûz ve kuvvetinin derece-i şiddetine de miyardır (ölçüdür).

Aşâirin teslîhâtı derecesini sûret-i sahîhada (açıkça) tayîn edebilmek mümkün değildir. Bu bâbda istihsâl edilebilecek (üretebilecek) malûmât tahmînî ve dâimâ asgaridir. Çünkü herkes silahının bir gün hükûmet tarafından talep edilmesi ihtimâlini peşin nazarda bulundurur.

Vekâlet-i celîlelerinin (bakanlığın) emriyle vilayetlerce aşîretler hakkında tanzîm olunan istatistikler dahi malûmât-ı sahîhayı (gerçek bilgiyi) câmi değildir (kuşatmaz). Ez-cümle nüfusu 3.800den ibaret olan Badıllı Aşîretinin müsellaah (silahlı) efrâdı mezkûr (zikrolunan) istatistikte 400 gösterildiği hâlde bunların mikdârının 1000e karîb olduğunu lit-tahkîk öğrendim.

Bir kazanın iki karyesinde üç ay evvel ancak ikişer tüfek bulunduğu muhakkak iken şimdi her iki köyde altmışardan fazla silah mevcûd idüğü temîn olundu. Şurası şüpheden vârestedir (uzaktır) ki herkes hatta kudreti mahdûd (sınırlı) ve gayr-ı kâfi olanlar bile kemâl-i hararetle silahlanmaktadırlar. Aile sâhibi yaşlı başlı bir adamın silah tedârik etmek üzere medâr-ı maîşet (geçim kaynağı) ve hayatı olan bir çift öküzünü sattığına şahid oldum. Şu hal karşısında bu havâli halkının karîb bir tehlike veya ihtimâline karşı hazırlanmakta olduklarına hüküm etmek zarûrîdir.

Bu tedârikât bit-tabi ağaların kuvvetlerini tezyîd etmektedir. Bunun derecesini anlamak için devâir-i resmîyenin (vergi zamanının) verdiği-şüphesiz nâkıs- malûmâtı sûret-i umûmiyede gözden geçirivermek kâfidir. Zîrâ bu malûmâta nazaran mesela Siverekin Bucak kolunda 10 bin küçük çaplı mavzer; Viranşehirde 4.900; Karakeçiye 1.000 silah vardır. Karacadağ kolunda çocuklardan madâ herkes müsellahtır. –pek asgari bir mikdârı irâe eden (gösteren) bu rakamlar kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Şurasını da ilâveten arza lüzûm gördüm ki Siverekin bazı cihetleri silah tedâriki husûsunda daha şarkî vilayetlere nisbetle hayli geridirler. Zaten esna-yı devr (o zaman da) ve teftîşte kasabât hâricinde tesâdüf ettiğini eşhâsın onda sekizi müsellaah idi. Yani bugün bu havâli tamamen ve muntazaman müsellaah addolunabilir.

AĞALARIN KAZÂÎ KUDRETLERİ

Rüesâ, aşîretleri dâhilinde tahaddüs eden vakâyi ve cerâimi (suçların) ve bilumum ihtilâfât-ı hukûkiyenin hall ü faslını der-uh de etmiştiler. Aşâir-i seyyârede (göçebe aşîretler de) bu kâid sûret-i mutlakada câridir. Her aşîretin Ârife nâmıyla derecât muhtelifeye münkasım (farklı derecelerde sınıflandırılmış) hâkimleri vardır. Bunlar aşîret şeyhinin taht-ı emrindedir. Aşîret efrâdı arasındaki mesâil-i hukukiye (hukuki meseleler) ve cezâiyyeyi tedkik ve hallederler ve hükümleri rüesâ-yı aşîr vâsıtasıyla icrâ ve infaz olunur. Bu husûsta ittibâ (uyulan) edile kavâid güya ahkâm-ı şeriye fakat hakîkatte teâmül ve şeyhin re ve keyfidir.

Cezalar, bedenî olmaktan ziyâde mâlîdir. Katl, cerb (yaralı mayı), sirkat (hırsızlığı), deyni (borcu) ve cezâ-yı nakdiyi istilzâ eder. Yalnız fiil-i şenîin (kötü fiilleri) ve diğer bir iki cürmün ceza bedenîdir.

İki aşîret arasında tahaddüs eden vakâyi ve ihtilâfât, meşâyî vâsıtasıyla hallolunur. Cinayetler bile alel-ekser hükümet aksetmez ve indirilmez. Fakat Kürd aşîretlerinde kudret-i kazâiy yoktur, mutlak değildir. Gerçi cünha (suç) ve kabahatler nadî olarak hükümete akseder. Fakat cinâyât, ekser taraflarda sûret umûmiyede mehâkimin (mahkemelerin) sem-i itilâma vâs olur (haberini alırlar). Maahaza Şarka doğru gidildikçe ağanı salâhiyet-i kazâiyesi daha ziyâde şiddet peydâ eder. Bazı aşîretle gördüm ki reisleri kâffe-i cerâimi biz-zât bir file hükümetin vaz yed etmesi, o filin aşîret reisi tarafından muhâkeme ve hüküm rabt edilmesine mâni değildir. Hükümet bir taraftan takibâtı bulunur. Fakat aşîret reisi de o cinâyeti muhâkeme ve intac etmi (neticelendirmiş) olduğu için mahkemenin takibâtı salını bi netice iktisâb edemez (elde etmez). Beynel-avâm (halk arasında) marûf bir darb-ı mesel vardır: Kürd, hapisten, dayaktan değil, mâ ve para vermekten korkar. Bu hakîkat, ağalarca malûm bulunduğu ve şahsın menfaatlerine de tevâfuk ettiği için hükümler alel-ekser mâlîdir. Efâl (fiiller) ve cerâimin cezaları muayyen değildir. Filu zamân-ı vukûuna, mağdûr ile fâilin hâl ve şânına göre azalır vey çoğalır ve fakat ekseriya bir aileyi mahv edecek mikdarda bulunur.

AŞİİRİN TEŞKİLÂT-I MÜLKİYESİ

Aşîirin kabâile münkasım olup her kabiledede bir reis olduğu gibi her köyün de bir ağası vardır. Gerek kabâil rüesâsı ve gerek köy ağaları aşîret reisinin en sâdık adamları ve köylerde vekilleridir. Muhtarlık vazîfesini de bunlar ifâ ederler. Bu havâli kurâsında kanunun emr ettiği eşkâl dairesinde heyet-i ihtiyâriye vücûda getirecek imkânı yoktur. Köyler ya aşîretlere veya eşrâfa merbût (bağlı) bulunmalarına ve ağalar arâzî ile beraber ahâlîye de tasarruf etmekte olmalarına mebnî hükümetin bu bâbdaki teşebbüsünün fiilen mahkûm-ı akamet (sekteye uğramış) olması tabiidir. Vilâyet merkezlerine civar köylerde bile hükümet heyet-i ihtiyâriye teşkil edememiştir. Esâsen bu hususta ne gibi takibât icrâ edilirse edilsin halk, Ağa elinde esir olduğuna göre, farz-ı muhâl (diyelim ki) olarak Ağa muhtar intihabına (seçimine) muvâfakat etse bile heyeti teşkil edecek kimseler köy ahâlîsinin değil ağanın müntehibi (seçmeni) olur. Kaldığı kimsenin ne nüfus ne tapu idârelerinde ne mehâkimde ve ne de ahz-ı asker (askere alma) şubelerinde işi olmadığı daha doğrusu hiçbir köylünün hükümetle temâs edebilmesi mümkün bulunmadığı için heyet-i ihtiyâriyenin teşkiline halk için bir lüzûm ve sebep kalmıyor.

İzâhât-ı ânifeden müstebân (sert muameleden aşîkar) olacağı üzere, bu havâlîde tam bir teşkilât-ı hükümetin mevcûdiyetine rağmen hakikat-i hâlde memleket ve ahâlî üzerinde hükümrân olan devlet değil eşrâf ve ağavâttır. Devlet teşkilâtına mukâbil (karşı) ağaların da teşkilâtı vardır. Devlet teşkilâtı zîrde görüleceği üzere kavânîn-i devletin tatbîka, tevzî-i adalete (adalet dağıtımına) imkân bulamadığı hâlde, ağalık teşkilâtı bütün kuvvet ve şiddetiyle icrâ-yı faaliyet etmektedir. Asıl şâyân-ı hayret ve istigrâb (şaşılacak) olan cihet, ağaların bu nüfûz ve kudretinin yine hükümet sâyesinde inkişâf (yükselmesi) ve kesb-i kuvvet etmiş (kuvvet kazanmış) olmasıdır. Çünkü hükümet memleketin icâbâtına (gereğine) mukâbele edebilecek kadar kuvvetli değildir. Memleketin tarih-i idârîsi tedkîk olunursa görülür ki hükümet bu havâlîde hiçbir vakit kavî bir idâre tesis edememiştir. Tanzimât-ı Hayriyeden sonra vücûda gelen kanunlar Garbî Anadolu'da tamamen denilecek tarzda tatbîk olunduğu askerî, mülkî, adlî, mâlî, bilumum şubât-ı

devletin (devlet şubelerinin) muntazaman îfâ-yı vazîfe edebilmesine çalışıldığı hâlde, Arnavutlukta olduğu gibi Şarkî Anadolu da dahi çirkin bir idâre-i maslahat siyaseti takîb edilmiştir. Tanzîmât-ı Hayriye memlekette ağalığı, derebeyliği imhâ etmek gâyesini istihdâf ediyordu (hedefliyordu). Hâlbuki Sultân Azîz ve Sultân Hamîd idareleri Şarkta eşrâf, meşâyih ve ağavâta müstenid bir idâre vücûda getirmiştiler. Aşîret alayları teşkilâtı bunun en bâriz alâmetidir. Aşîret Alayları teşkilâtı aşîrete merbût ahâli hakkında mükellefiyet-i askeriye kanununun tatbîkine sedd çekti. Halk asker olmak itiyâdını (alışkanlığını) alamadı. Alaylar rüesâsı, sıfat-ı askeriye için tekâlif-i devleti tamamen yahud kısmen îfâ etmemek yolunu buldular. Bu hâl, halka verginin kâbil-i ihmâl bir vazîfe olduğu hissini verdi. Aşîret Alayları mensûbini tarafından ikâ edilen (vuku bulan) cerâim, cihet-i adliyece (mahkemece) takîb edilemez oldu. Ahâli üzerinden mahkeme ve kanun korkusu kalktı. Ve bit-tabî aşîret reislerinin nüfûzları âzamî derecede tezâyüd etti. O kadar ki mesela Millî Aşîretinden birkaç kuruluş ağnâm resmi alabilmek için haysiyet-i devletten fedakarlık ihtiyârı zarûreti karşısında kalınıyordu.

Bir taraftan bu sûretle rüesâ-yı aşâirin nüfûzu Hükümetçe takviye ve tahkim edilirken, diğer taraftan Ermeni meselesiyle alakadar olan ecnebi hükümetlerin müdahâlât (müdehaleler) ve tazyîkât-ı mütevâliyesi (devam eden baskısı) memlekette kanunların tamamen tatbîkine mâni olmuş ve-istisnâî bir vaziyet vücûda getirmişti.

Aşâir taksîmâtı memlekette kadîm olup bunların kezâlik (böylece) minel-kadîm (eskiden beri) halkça tanınmış ve hürmet edilmekte bulunmuş olan reislerine karşı devr-i istibdâda sûret-i ânife dairesinde müsâmahakâr davranılmış olması, bit-tabî onların halk üzerindeki nüfûzlarını takviye ediyordu. İlân-ı meşrûtiyetten sonra tevâlî eden (devam eden) gavâil-i mühimme-i hâriciye (harici problemler) ve dâhiliye esaslı islâhât icrâsına bit-tâbi mâni olmuş idi. Harb-i Umûmî ve mütâreke devirlerinde ittihâz olunan şedîd ve sakîm (hatalı) tedbîrler, keyfi hareketler, ahâlîyi hükümetten tebdîd (uzaklaştırma) ve tebrîd (arasını açma) ve ağalığı takviye eyledi.

Mesela ordunun îaşesi için hükümet, mantığın tecviz (kabulü), efkârın kabûl edemeyeceği ağır kararlar ittihaz eder, bu kararların tesîrâtından eşrâf ve agavât gerek kendilerini gerek mensûblarını

kurtarmakyolunu buldukları hâlde vaz-ı itâat takınan ahâlî, bu tedâbirin bütün mihnet ve meşakkatine marûz kaldıkları için bit-tabî hükümete izhâr-ı infiâle vesîle-cû (sebeup) idiler. Ve taraf taraf vaz-ı muhalefet takınmaya başlamışlardı. Bu gibi ahvalde zayıfın kaviye (güçlüye) ilticâ etmesi tabii olduğundan askerî, mülkî şuu-bât-ı idâre-i devlete karşı mahmîlerinin (korunanların) hukukunu sıyânet edebilen eşrâf ve agavâtın etrafında bir kitle-i müttehîde vücûda geldi. Ağalar bu vaziyetten istifâde ettiler. Kudret ve mîknetlerini (güçlerini) tezyîd ettiler. Ahvâl ve vakâyi dahi onların bu mesâîlerine yardım etmekte idi.

Mütârekeyi müteâkib her tarafta olduğu gibi bu havâlîde dahi bir herc ü merc baş gösterdi. Ağalar hükümete karşı tecâvüzî bir vaziyet almaya başlamışlardı. Hükûmet hâricî düşmanlarla meşgûl olduğu için bütün nazar-ı dikkatini bu vakâyi ve hâdisâta atf edemiyordu. Gerçi vakit vakit isyana karşı harekât-ı tenkîliyye teşebbüs edilmiş idi. Fakat memurların zaafı, aczi, muntazam bir murâkabeye tâbi olmamaları, bu harekâtın su-i netâyic (kötü neticeler) tevlîd etmesine sebep oluyordu. Mesela: İki kazâda hâiz-i nüfûz olan iki aşîret arasındaki rekabet, [1]336 senesinde hükümetin zaafı hasebiyle fiili harekâta müncer olmuş ve bit-tabî memleketin âsâyîşini rahne-dâr etmişti (zarara uğratmıştı). O gâileli zamanda devlet bunların üzerine mühimm kuvâ-yı askeriyeye sevk ediyor. Bu kuvvetlerin müstakillen hareket etmesi lâzım iken harekâta memur olan zât, her nedense tarafeynden birinin muâvenetini temîne lüzûm görüyor. Aşîret reisini refâkatine alıyor. Müsellah adamlarını kuvve-i askeriyeye ilhâk ediyor. Diğer aşîret üzerine hücum ediliyor. Kuvve-i askeriyeye bunun müdâfaasını kırıyor, kuvvetlerini dağıtıyor. Aşîret reisi birkaç adamıyla bir manastıra kapanıyor. Asker burasını da kuşatıyor. Rivâyât-ı mevkûfeye (tutulan rivayetlere) nazaran herifin istisâl ve der-desti muhakkak, bî-nihâye taaddiyâttan (sonsuz sayıdan) başka birçok asker katl etmiş olduğu için elde edilmesi ve ceza-yı sezasının (uygun cezasının) verilmesi lâzım iken istîmânı (teslimiyeti) kabûl olunuyor. Kemâl-i şân ve şerefle aşîreti nezdine iâde ve cerâim-i adîde-i sabıkasından (eski birçok suçtan) afv ediliyor. Hâlbuki hükûmet bu adamı “nüfûz-ı hükümeti ve âsâyîş-i mahalliyi ihlâl” etmiş olmak cerâimiyle itham ediyordu. Ve hakkında birçok tevkîf (tutuklama) emirleri var idi. Yalnız son takîbâta asker ve ahâlîden birçok kimseleri katl etmişti.

Bu ciddi hareket neticesinde herkes herifin tedibine (bastırılmasına) bi-hakkın (hakkıyla) menût (bağlı) iken cerâim-i azîme ve kesîresinden afv edilerek yine eski mevkiine iâde olunması bit-tabî halk üzerindeki nüfûzunu takviye etmiş, ahâlîde mevcûd “ağalara hükûmet dahi bir şey yapamaz.” kanâatini teeyyüd eylemişti (oluşturmuştu). Zaten harekâta muhâsım (düşman) aşîretten birinin iş-tirâk ettirilmesi de hükûmet için esbâb-ı zaaftan idi.

Yüzlerce köy gösterdiler ki Harb-i Umûmîde evâmîr (emirler) ve tekâlîf-i hükûmete fiilen dahi muhâlefet etmiş oldukları hâlde haklarında hiçbir muâmele-i tedîbiye yapılmamış idi. Hükûmetin bu sükûtu hâl-i itâatte bulunanları da bit-tabî muhâlefet ve isyâna sevk ettirdi.

Midyat-Musul tarîkinin mühimm noktasında Hâzâk Karyesi Ermeni muhâceretinden beri hükûmet memur ve kuvvetlerine kapalı gibidir. Buraya hiç kimse gidemez. Hatta son zamanlarda Musul tarîkinin emniyeti de halel-dâr olmuş idi. Çünkü bu bir köyde etraftan gelmiş 2 bin kadar müsellağ Müslim ve Gayr-i Müslim eşîrâ tecemmü etmiştir ve bit-tabî civarda her türlü fezâyîhi (rezilliği) serbestçe ikâ etmektedirler. Senelerden beri devam eden bu hâlde karşı hükûmet ciddi bir tedbîr ittihaz etmemiştir.

42 karyeden mürekkeb (oluşan) Bacirin Nahiyesinin merkez-i kazâyaya karîb olan 3-4 köyünden pek cüzî mikdârda emlâk ve ağnâm resmi alınabiliyorsa da diğer kurâsından senelerden beri beş para tahsîl edilememektedir. Nâhiye müdürü dahi nahiyede oturmaya muktedir değildir. Mühimm bir iş olduğu zamân kuvvetle gider ve yine merkez-i kazâyaya avdet eyler. Ahâlî, jandarma ve tahsildara karşı dâimâ silah istimâl etmiştir. Bir tahsildar bu nahiyenin her hangi bir köyüne gidip iş görebilmek için 30-40 neferin muhâfazası altında bulunmalıdır. Buna karşı da hükûmet bir tedbîr ittihaz etmemiştir.

İki Ağa bil-ittifâk (birleşerek) hükûmet aleyhinde harekât-ı fiiliyeye ibtidâr ediyorlar (başlatıyorlar). Kuvâ-yı mühimme sevk olunarak ağalardan biri katl fakat diğeri afv olunuyor.

Enhel(?) Karyesinde ahâlî iki taraf olarak birbirleriyle mukâteleye başladıkları için kuvve-i mühimme sevk olunmuştu. Muârizların bil-ittifâk hücumu karşısında kuvvet çekilmeye mecbûr oldu. Usâtın (asilerin) tedîbini memurîn-i âidesi düşünmedi.

Bir köyde ahâlî arasında tahaddüs eden müsâdemeyi mene me-

mur edilen mühimm bir kuvvet gâfil davranarak ahâlinin pususuna uğrar, zâyîât verir. Fakat mütecâvizler hakkında bir muâmele yapılmaz.

Birçok askeri şehîd eden, bir ordu kumandanımıza silah atan bir ağanın cinâyâtı 80i tecâvüz ettiği için köyünde ikâmet edebilmek imkânından ve ahâlîsinin muâvenetinden mahrûm kalmış iken vâsîta-i resmiye ile aşîretine iâde ve ikâme olunuyor. ve hakkındaki takîbâtın lüzûm-ı tecîli daire-i âidesine emr ediliyor.

Bir karye ahâlîsinin bir kısmını muârızları (muhalifleri) köyden tard ederek (çıkararak) onların mal ve mülklerine senelerden beri tasarruf ediyorlar. Buna muttali olan hükûmet hiçbir şey yapmıyor.

Bir aşîret ağası kendisine vaz-ı muhâlefet takınan 150 haneli bir köyü yakıp ahâlîsini perişan ediyor. Hükûmet hiçbir şey yapmıyor.

Bir asinin tenkiline kuvve-i mühimme sevk olunuyor. Bu kuvvetin âmiri, birçok cinâyetlerle maznun bir ağayı istishâb ediyor (yanına alıyor). Ağaya 15-20 adamı refâkat etmektedir. Asi tenkîl olunuyor. Kuvvete iltihâk eden ağanın hareketi ajansla takdîr ediyor ve bit-tabî şeref-i muvaffakiyet bu adama mâl edilmiş oluyor.

Harb-i Umûmî'de bilâ-sebeb şehîd edilen zâbitân ve efrâdtan madâ mütarekeden sonra iki nâhiye müdürü fecî bir sûrette katl ve diğeri bir müdür şenî bir tarzda darb ve tahkîr edilmiş iken o mıntika halkı hakkında hiçbir muâmele yapılmamıştır.

Bir karyenin iki muârız ağaya mensûb ahâlîsi arasında sene-i hâliye ibtidâsında müsâdeme başlıyor. Tarafeyn evlerine kapanarak birbirlerine karşı silah istimâl ediyorlar. Hükûmet buraya kuvve-i kâfiye gönderip vukuatın önünü alamıyor. Müsâdeme aylarla devam ediyor. Köylerden 15-20 kişi maktûl ve mecruh (yaralı) düşüyor. Müsâdeme kendi kendine nihayet buluyor.

Diğeri bir köyde 5 Temmuz sene [1]340 evâsıtında (ortasında) yine ahâlî arasında müsâdeme başlıyor. Tarafeynden maktûl ve mecruh vâki oluyor. Vaka bir ay devam etmiş iken hiçbir şey yapılamadı.

Yine diğeri iki köyde 4-5 gün müsâdeme oluyor. Canlar telef oluyor. Fakat hükûmet buralarda da bir şey yapmıyor.

Bir kazâda bir ayı mütecâviz zamandan beri vâsi mikyasta müsâdemât cereyân ediyor. Muhalefet edilmiyor. O kazâ jandarmaları silahsız îfâ-yı vazîfe etmeye mecbur oluyorlar. Netice yine

hiç.

Bir jandarma müfrezesi asker der-desti için iki köye gidiyor. Her ikisindeki ahâlî bil-hücûm jandarmaları darb ve tard ediyorlar.

Mühimm bir hükûmet kuvveti 1.000 kadar aşîret atlısıyla diğer bir aşîret karargahına hücûm ediyor. Tarafeyn arasında temâs vâki oluyorsa da muhâcimler (saldıranlar) cüret göstermiyor ki mütearrızun aleyh (saldıranların üzerine) bu kuvveti civarda bekliyor. Fakat kuvvet onların üzerine gitmiyor. Aşîret karargahında bula bildiği emvâl ve hayvanâtı yağma ederek avdet ediyor.

Yine mühim bir kuvvet aşîrle birlikte diğer bir aşîret reisinin der-destine gidiyor. Fakat bu maksaddan sarf-ı nazar edip reisin emvâl ve hayvanâtını yağma ile iktifâ ediyor.

Bir köyde mütehassın eşirrânın der-desti için mühimm bir kuvvet tahrik olunuyor. Ânî ve gizli hareket etmesi gereken bu kuvvet, 24 saat civarda dolaştıktan sonra köye kurşun menzili hâricinden saatlerle silah atıyor. Ahâlî, kuvvetin bil-iltizâm açık bıraktığı taraftan çekilip gidiyor. Eşirrâ da onlarla beraber kaçıyor. Kuvvet köyü yakarak avdet ediyor.

Bir iki kazâya ait bulunan bâlâdaki vakâyiin kısm-ı azamı köyle-re tasarruf maksadıyla ağalar tarafından ihdâs edilmiştir ve herbiri başlı başına bir cürm-i azîmdir (büyük suçtur). Doğrudan doğruya devletin hakk-ı hâkimiyetine tevcîh edilmiştir. Buna binâen ve her şeye tercihan fâilleri tedîb ve tenkîlleri elzem iken bu yolda bir tedbîr ittihâz edilmemiş olması ağaların halk nazarındaki nüfûz ve kudretlerini tahkîm etmiştir. İşin daha garîbi hükûmetle ağalar arasında itilaf-nâme akdi gibi çirkin muâmelâta meydan verilmek sûretiyle nüfûz-ı hükûmet tamamen pâymâl edilmiş (ayaklar altına alınmış) olmasıdır. Mesela:

Bir karyeye tahakküm etmek isteyen iki ağanın avanesi (yardımcıları) arasında cereyân eden müsâdemât bil-ihtiyâr munkatı olduktan sonra hükûmet tarafeyn rüesâsını cem ederek fîmâ muhâsamâtta bulunmayacaklarına ve yekdiğerleriyle hoş geçineceklerine dâir sened almış ve maa haza bir iki gün sonra yine mukâtelât baş göstermiştir. Diğer iki köyde dahi aynı sebepten dolayı ahâlî beyninde müsâdeme oluyor. Bin-netice tarafeynden birer taahhüd-nâme alınmak sûretiyle işe nihayet veriliyor. İki büyük Ağa arasında tahaddüs eden ihtilâfın ber-müceb-i kanun (kanun gereğince)

hâli cihetine gidilmeyerek aralarında bir itilafakd olunuyor. Ve bu itilaf reis-i hükümetle kumandan tarafından tasdik ediliyor.

3600 mütecâviz kurâdan mürekkebe cesim bir kazâyı senelerden beri altüst eden iki Ağa arasında kazânın keyfiyet-i tasarrufundan mütevellid muhârebât ve mukâtelâta nihayet vermek için kazânın mensûb olduğu livâ mutasarrıfıyla âmir-i askerî bu iki şahsı celb ederek kazânın merkûmân (adı geçenler) tarafından sûret-i tasarruf ve idâresini nâtık (nutuk atan) bir itilaf-nâme tanzim ve imza ediliyor ve itilaf-nâmenin mündericâtı (içeriği) sâlifüz-zikr (evvel söylenen) iki ağaya tasdik ettiriliyor. Yani hükümet bu iki şerîrin memleket ve ahâlî üzerindeki hâkimiyet ve tasarrufunu resmen kabûl ve tasdik etmiş oluyor.

İşte fiiliyâta taalluk eden bu kabîl pek çok esbâb, hükümetin halk üzerindeki nüfûzunu taklîl (azaltma) ve ağaların mevkiini tahkîm etmiştir.

KUVVE-İ ADLİYENİN ZAAFI

Hükümetin esbâb-ı zaafından birisi de adliye teşkilât-ı hâzırasıdır.

Celb ve ihzâr, istînâf ve temyîz hakkında kanunda mevcûd ahvâl ve merâsîmi ahâlî bir türlü idrâk ve hazm edememektedir. Halk deâvî ve ihtilâfâtın hudûsu akîbinde hall ü intâc edildiğini görmek istiyor. Aşâir usûl-i muhâkemesi bu tarzdadır. Mağdûrlar daima bu ciheti tercih etmektedirler. Çünkü Ağa, müddet-i kalîle zarfında ihtilâfî halleder.

Hükümet ıslâhât-ı adliye için pek meşkûr mesâî sarf ediyor. Fakat şekl-i hâzır dahi bu havâlinin anane ve ihtiyâcıyla mütenâsib değildir. Muâmelât-ı hâzır-ı adliyeye atf edilecek basit bir nazar, bu hakîkati isbâta kâfidir.

Ağaların tarz-ı hâzır-ı adliden bil-istifâde temîn-i maksada muvaffak olmaları, müessesât-ı adliyeyi tesis-i zulümlerine âlet ittihaz etmeleri de ayrı bir derttir ki ileride buna dâir izâhât verilecektir.

Her hâlde teşkilât, azamî sûrat temîn edecek bir tarza ircâ olunmalı ve hatta mahkeme, köylünün ayağına gönderilmelidir.

Garibtir ki faydaları mahdûd olan bu mahkemeler bile bazı taraflarda mevcûd değildir. Midyat, Cizre, Nusaybin kazâları bu kabilendir. Sene-i hâliye ibtidâsından beri bu kazâlarda mahkeme yoktur ve bit-tabî dava rüyet edilemiyor. Oralarda tehdâd edecek daâvînin merci-i rüyeti de tayîn kılınmamış olduğu için hükümet adliyesinden istifade etmek isteyenler dahi vesâit-i gayr-ı meşrûa ile istifâ-yı hakk eylemek ıztırârında kalmışlardır. Gerçi beş ay sonra Mardin Mahkemesi bu kazâlarda tehdâd edecek ihtilâfâta merci gösterilmiş ise de Nusaybin ve vilâyât merkezlerinin Mardine 13-14 ve Cizre'nin 30 saat mesafede olduğu nazar-ı itibâra alınırsa hükümetin, adalet mefhûmu hakkındaki tarz-ı telakkîsinden ahâlinin memnûn olmamasını tabii görmek icâb eder.

Kaldı ki gezdiğim yerlerde mahdûd birkaç hâkim müstesna olmak üzere diğer hâkim ve mehâkimin bilhassa kıymet-i ahlâkiyeleri umûm ahâlîce münakaşa edilmekte idi. Teşkilât dâimâ ihtiyâcât ve icâbât ile mütenâsib olmalıdır. Aksi takdirde zarar muhakkaktır.

MAÂRİF

Nüfûz-ı hükümetin avâmil-i zaâfından (zaaf sebeplerinden) birisi de noksânî-i maârifdir.

Bu havâli ahâlîsi pek câhildir. Hayatı ağaya merbût bulunduğu için pek tazîm ettiği dinine ait malûmât-ı ibtidâiyeyi bile iktisâba imkân bulamamıştır. Herkes lisân-ı mahalliyi, Kürdçeyi tekellüm eder (konuşur). İçerilere gidildikçe Türkçe tekellüm edenlere vilâyet merkezlerinde bile nâdir tesâdüf olunur. Köylerde ise hiç kimse yoktur. Lisân-ı Türkînin talimine, ilim ve marifetin tamimine (yayılmasına) çalışmak şöyle dursun Türkçenin men-i intişârı için rüesâ-yı mahalliye arasında şiddetli cereyânlar mevcûdudur. Müesses mekteplerden de istifâde edilmemekte olduğu görülüyor. Çünkü muallimleri yerlidir ve tadrîsât elsine-i mahalliye üzere cereyân etmektedir. Dolaştığım beş altı vilâyetin pek mahdûd kurâsında mekteb mevcûd ise de bunlarda lisân-ı mahalliyyeden ve tarz-ı kadîmden başka tadrîsât yoktur. Talebeleri de pek mahdûdudur.

Vilâyât husûsî bütçelerinin darlığı maârifin inkişâfına sedd çeken avâmildendir. Bir vilâyet meclis-i umûmîsi, merkez-i vilâyetteki mekâtibin (okulların) ihtiyâcâtını temîn etmek maksadıyla kurâdaki 3-4 mektebi lağv etmişti. Kurâ etfâlinin talim ve terbiyesi fikriyle bu sene tesîssine teşebbüs edilen leylî (yatılı) mekâtib-i ibtidâiyenin vilâyet merkezlerinde küşâd edilmesi (açılması) köylülerin bu büyük nimetten de müstefid olmalarına sedd çekmiştir. Memurlarımızda fena bir zihniyet vardır. Alel-ekser hakikate ve icâb-ı hâle riâyet etmekten ise âmirlerinin nazar-ı hoşnûdilerini celb edecek sathi ve bî-lüzûm muvaffakiyetler elde etmeyi arzu ederler. Maârif dahi bu taraflarda hemen umûmen bu zihniyetin kurbanı olmuştur. Hâlbuki bu güzel memleketlerin ancak maârif sâyesinde zulm ü esâretten kurtulabileceği bir hakikat-i mahzadır (başka bir gerçektir).

MEMURLARIN AHVÂLİ

Bu havâlîde nüfûz-ı hükûmetin tedennîsine sebep olan avâmil-den birisi de memurların ve vesâit-i inzibâtiyenin (asker vasıtasıyla) keyfiyet ve kemmiyetidir.

Malûm olduğu üzere vezâif-i hükûmetin bir kısmı doğrudan doğruya efrâd-ı ahâlînin temîn-i menâfiine hâdim olmak hasebiyle bunun hüsn-i ifâsı her yerde bilumum sunuf-ı memurîn için halet-i şeref ve mültelzim-i mefharet olduğu hâlde, mâlî ve bedenî mükellefiyetlerin ve cezaların temîn-i ifâsına mahsûs olan hidemât dâimâ nâ-hoş görülmek fitrat-ı beşeriye muktezasından (insanın yaradılışı gereği) bulunduğu için bu kabil vezâifi ifa edenlerle mükellefîn arasında münakaşa ve ihtilâf zuhûr ve hudûsu tabiidir. Hakkı nâ-hakktan (haksız yere) tefrika memur olan hükkâmın (hakimlerin), hükûmetin vâsita-i icrâiyesi olan polis ve jandarmasının, kuvve-i icrâiyenin mümessili bulunan memurîn-i mülkiyenin ve bunların vezâifini teshîl ile mükellef memurîn-i sairenin ifâ-yı vazife husûsunda halkın tenkîdât ve itirâzâtına husûmetine ve hatta fiili mümânaatına marûz kalmaları pek tabiidir. Çünkü ihtirâsâtta bir an hâlî kalmayan insan vezâif ve evâmir-i hükûmetin lüzûm ve kudsiyetini teslîm ve kabûl etse bile bunların tesîrâtından nefsinin sıyânet için ittihâz-ı tedâbîrden geri duramaz.

Kavânîn-i mevzûa dâimâ az çok nakâyısı (noksanları) hâvî (içeren) olup bu sâyede onların saha-i tesîrinden hâric kalmak mümkün bulunduğundan ahâlî alel-ekser bu noksanlardan bil-istifâde mükellefiyetten masûn kalmak (korunmak) veya amelinin cezasından kurtulmak için sarf-ı mesâî eder ve bazen muvaffak olur. Bilhassa ağır zahmetli teklîflerden kurtulmak arzusu umûmî olduğu için bu kabil husûsâtta memurun marûz kalacağı mukâvemetler, hücûmlar, tazyikler pek şedîd olur ki bunlara karşı koyabilmek ciddiyet ve istikâmetle beraber evvel emirde umûm mükellefîn hakkında aynı fikir ve his beslemekle mümkündür. Kaldı ki bir şahsın efrâd-ı ailesini, akraba ve taallukatını, ehîbbâ (dostlar) ve eviddâ (ahbablar) ve nihayet hemşehrilerini her ne sûretle olursa olsun rencide etmekten kaçınması, onlara karşı mümâşât-kâr bulunması, kendilerini zarardan vikâye etmesi, onların menâfiine hizmet eylemesi, fitrat-ı beşeriye icâbâtından olduğu için hükm ve

leri mevkîinde bulunan bir memurun doğduğu, büyüdüğü, münâsebet tesis ettiği bir memlekette vazifesini tam bir bî- tarafî ile ifâ edememesi tabiidir. İşte bu icâb-ı tabii neticesidir ki büyük küçük bilunum memurinin münâsebet-dâr oldukları memleketlerde istihdam edilmemeleri bizce ve her tarafça bir kâide-i asliye olmak üzere kabûl edilmiş ve tatbikatı dahi o tarzda cereyân etmekte bulunmuş iken bu havâlîde keyfiyetin tamamen bir aksi olduğunu gördüm. Maa haza bu bahsi tahlilden mukaddem diğer bir mesele hakkında nazar-ı dikkati celb edeceğim:

Eski vilâyet teşkilâtının lağvından mukaddem Siverek, Mardin, Maden livaları Diyarbakır vilâyetine merbût idiler. Buralarda aşîret hayât ve teşkilâtının devamı kuvvetli aileler vücûda getirdiği gibi mezkûr üç livanın minel-kadîm Diyarbakıra merbût bulunmaları bu âileler arasında münâsebet, irtibat peydâsına da hizmet etmiş ve rüesâsı aşâirin gayr-i meşru vaz u hareketleri beyinlerinde (aralarında) tesânüd (dayanışma) husûlüne sebep olmuştur. Binâ-naleyh meselâ Siverekteki bir ağanın Diyarbakırda hâmî (koruyucu) ve mahmileri olduğu gibi onlar vâsitasıyla diğer livâlarda dahi hâiz-i nüfuz bulunuyordu. Gerçi ahîran bu livâların hepsi vilâyet hâline geçerek peydâ-yı istiklâl etmişlerse de rüesa ve ahâli arasındaki revâbit ve münâsebât münkesir olmadıktan madâ günden güne kesb-i kuvvet etmekte olduğuna dâir alâim mevcûdudur. Bundan dolayı Deyrekli [Derikli] bir zât Siverek'te Madenli bir memûr Mardin veya Beşîride yabancı addedilmez. Tedkîkât ve meşhûdâtım bu kanâati tevlîd ettiği için memûrlar hakkındaki mutâlaâtımı (fikirlerimi) biz-zarûre (mecburen) bu esâsa istinâd ettirdim. Bir Diyarbakırlı, bir Mardinli, bir Çermikli memûr için Diyarbakır, Mardin, Siverek vilayetlerinin her tarafı kendi memleketidir. Çünkü o memleketteki rüesâ, kudretlerine doğduğu günden beri vâkıf ve kânı olduğu şahsiyetlerdir. Kendisine veya akrabasına, hâmilelerine veya mahmîlerine her halde münâsebeti vardır. Bu itibârla az çok onların nüfuz ve tesirleri altındadır. Memurun evvel emirde gayr-i kânûni nüfûz ve tesîrden masûn bulunması muktezî olduğuna (gerektiğine) göre, bu dört vilayet halkının buralarda selâmet ve bî-tarafî ile ifâ-yı vazife edebilmelerine alel-ekser imkân yoktur. Alel-husûs bu havâlîdeki zayıf idare nazar-ı itibâre alınınca, bu kabîl revâbita atf-ı ehemmiyet etmek, selâmet-i idare noktasından elzemdir.

Tetkikât-ı âcizânem, bu taraftaki memurların ekseriyetinin yerli olduğunu gösterdi. Savurda kaymakam, hâkim, müdde-i umûmî (savcı), müstantıktan (sorgu hakimi) madâsı, Siverekte vâli ve heyet-i hâkime ve muhâsebeci ve bir kaç jandarma zâbitânından madâsı yerli yahut yerli hükmündedirler Midyat, Nusaybin, Deyrek [Derik], Viranşehir, Mardin, Diyarbakır'da dahi aynı vaziyeti gördüm. Memurların yerli olmalarından tevellüd edecek mehâziri (manileri) izâha lüzûm görmem. Alel-husus pek kuvvetli şahsiyetlerin, mühim nüfuzların sâha-i cevelânı (gezdiği alanı) olan bu mıntıkada düşüncesi nâkıs, endişe-i maişet veya harc-ı menfaatıyla nâlan bir şahsın hükümetten aldığı on, yirmi, kırk bankonot için hâmisine, efendisine karşı hareket edebilmesi, onun arzularına muhâlefet etmesi imkânı yoktur.

Ağalık buralarda öyle bir şebeke vücûda getirmiştir ki bunun tesirâtından vâreste kalabilmek için yabancı, karnı tok, müstağni (zengin) ve çok metin olmak lâzımdır. Âilesinin, akrabasının mümkün bulunduğu ve ebediyen ikâmet edeceği bir memleketin elleri kanla mülemma ve serbest bir cânisi aleyhindeki icrâât-ı hükümete bu gün bu havâli memurlarından hiç bir ferd muavenet edemez. Aleyhinde müteaddid tevkîf emirleri bulunan câni ve hâinlerle aleni münâsebette bulunmak buralarda muayyibâttan bile madûd değildir. Mazhar-ı afv olmuş cinâyât-ı sâbikasından sonra ikâ eylediği cerâiin-i adîdeden dolayı haklarında bir çok tevkîf ve ihzâr emirleri bulunan ağalar gördüm ki hükümete serbestçe girip çıkmakta, erkân ile münâsebette bulunmakta, bir kaç vilayet aşırı yerlere alenen ve serbestçe gidip gelmekte hatta aşâr iltizâm eylemektedirler. Rüesâdan bazıları tarafından muvakkat bir zaman için irâe edilecek şiddet ve taassub dolayısıyla bu gibi ağalar hükümete girmeseler bile devâirdeki bütün işleri kemâl-i sürat ve suhûletle görülür. Kaymakamın, vâlinin, jandarma âmirinin buna karşı yapacağı her türlü muhâlefet teşebbüsü akâmete mahkûmdur. Ağanın tertib edeceği cezââtı (cezaları), müessir ve şedîtdir. Çünkü kendisine canla başla hizmet edecek yüzlerce hatta binlerce kul vardır.

Yerli bir memur, hayatını, âile ve akrabasının selâmetini düşünmek mecburiyetindedir. Ağanın inâm (bağışı) ve ihsânı mebzûldür. Devâire intisâb edenlerin bil-hassa memurîn-i tâliyenin aldıkları maaşlar en hafif bir maişet temînine bile kâfi değildir.

Terfî edebilmek, beş on kuruş zamm-ı maaş almak için senelerce çalışması lâzımdır. Halbuki ufak bir hizmet, ağanın avuç dolusu ihsânlarının celbine sebep-i kâfidir.

Memurları görüp gözetlemek yani onlara atâyâda (bahşişde) bulunmak ağalığın şîarıdır. Bir ağa tanıdım ki merbût olduğu merkezin kendisine mensûb memûrlarına son baharda bir senelik levâzım (lüzum olan) ve ihtiyâçlarını göndermektedir.

Tedkîkât için nezdine gittiğim üçüncü dördüncü derecedeki bir ağanın “Aşîret âdeti” vesîlesiyle vermek istediği bir atı almamak için hayli münakaşaya mecbûr olmuştum.

Bu şerâiti hâiz olan bu muhitte hükümetin zaafı da inzimâm edince bil-hassa yerli memurların istihdamı mahz-ı zarar olduğuna hükm etmemek imkânı yoktur. Bu defa kendileriyle münasebette bulunduğum bir kaç vâli, maiyyetlerinde şifre umûrunu tevdi edebilecek hiç bir emniyetli memûr bulamadıkları için şifrelerin hall ve tertîbâtına her gün saatlerce meşgul olmakta idiler. Bir valinin dâire-i memûriyeti dâhilinde esrâr-ı devleti (devlet sırları) emniyet edebilecek yerli, yabancı bir memûr bulamaması devlet için ne feci bir haldir.

MAAŞLARIN AZLIĞI

Memûrîn maaşâtının (memur maaşlarının) azlığı da hüsn-i hizmet hallerinin tenâkusune sebep olmuştur. Ekseriyet-i azîme nazarında memuriyet, medâr-ı maişettir. Bunun için maâşın maîşete ve ihtiyacât-ı hâliye ve müstakbeleye tekâbül etmesi şarttır. Aksi takdirde memurun hayatında husûle gelecek muvâzenesizlik bit-tabî onun evsâf-ı hasenesini haleldâr eder. Maâşâta vuku bulan zamâime rağmen Harb-i Umûmî'nin tevlid ettiği buhran dolayısıyla maîşete ârız olan darlığa memûrin bir müddet mukâvemet edebilmişlerse de ondan sonra mukâvemet imkânı münselib (kalmamış) olduğu için hidemât-ı umûmiyede ihmâl ve sû-i istimâl baş göstermiştir. Bu neticeyi zârûri addetmelidir.

Bundan dolayı evvelâ zâbitânın bil-ahire maârif, adliye, sıhhiye devâiri müstahdemlerinin maaşları tezyîd olunmuş. Fakat bir çok devâir ve o meyanda Dâhiliye şubâtı memurları maaşları alâ hâlihi (hal icabı) ibkâ edilmiştir (devam ettirilmiştir). Bir kazada Tahrîrât Kâtibinin, bir vilâyette tahrîrât ve evrâk müdürleriyle meclis-i idare kâtibinin alel-umûm mal, tapu, nüfus, polis memurlarının, nahiye müdürlerinin vazifelerindeki şümül ve ehemmiyet müstağni-i izâh olup bu hidematın yerli olmayan memurlara tevcihî zarureti mevcûd ise de 800, 1.000, 1.500 kuruş maaşların merkeze pek uzak, hayat-ı medeniyeden mahrûm mahallere iktidâr sahibleri rağbet etmedikleri için bu hizmetler buralarda ya yerlilerin veyahut âciz, zaifül-ahlâk yabancıların ellerine geçmektedir. Her iki şikkın mahzûrları meydandadır. Binâenaleyh bu kabîl memurlar maaşâtının hâricden adam celbine müsâid bir dereceye iblâğı lâzımdır. Zaten tedkik ettiğim memleketlerde memurların suret-i umûmiyede irtikâblarından mebzûlen bahs olunmuştur. Hatta bir kazada kaymakamdan başka irtikâb etmeyen (rüşvet yemeyen) memûr bulunamadığı temîn olunmuştur. Kanûnun tatbik edilmediği mahallerde, keyf ve ictihâdın hükûmrân olması tabidir. Rey-i hod (kendi oyuyla) ile hareket bit-tabî ve dâimâ su-i zannı dâidir (duacıdır). Bu hâle nihâyet vermek, maâşâtın müstevfi bir dereceye isâli (ulaşması) ve memurlar üzerindeki murâkebenin teşdidî (şiddetlendirilmesi) ile mümkündür.

Fıratın şarkıyla garbı arasında hayat-ı medeniye itibarıyla

güphez büyük fark vardır. Bunun derecesini takdîr etmek için Urfa veya Diyarbakır'ın bir iki kazasını görmek kâfidir. tahsîl-i âli görmüş bir efendinin – bilhassa âile sahibi ise – buralara gelip çalışması büyük fedâkârlıktır. Bu fedâkârlığın herhalde mükâfatlandırılması lâzımdır. Aksi takdîrde bu havâli, muktedir kaymakamlardan, vâlilerden dâimâ mahrûm kalacaktır. Nasıl ki gördüğüm kaymakamlar hiss ve amelden mahrûm kimseler idi.

Gerçi kaymakamların vilâyât-ı şarkiyede muayyen bir müddet hizmet etmeleri vekâlet-i celîlerince ahîran kâide ittihâz edilmiş ve bunun tatbîkine ibtidâr olunmuş ise de fitrat-ı beşeriyede meknûn olan mürüvvet, merhamet, hâtır-nüvâzlık (gönül okşayan) hisleri bu kâidenin tamamî-i tatbîkine mâni olacağından ve fedâkârlığın mükâfat ile tetevvüc etmesi (tac giymesi) bir kâide-i tabîye idüğünden bu taraflara gelecek memûrin-i mülkiyeye de istisnâen birer miktar zamm-ı maaş itâsı elzemdir. Aksi takdirde o kaymakam, o vâli gününü hoşça geçirmekten başka bir şey yapmaz. Mülâki olduğum bir iki tânesi bu vaziyette idi.

Kaymakamların suret-i tayîn ve istihdâmlarında usûle pek riâyatkâr ve müsmir (faydalı), sarfiyatta çok muktesid (tutumlu) olan hükûmet-i istibdâdiye bile mekteb-i mülkiye mezunlarından vilâyât-ı şarkiyenin temîn-i istifâdesi için mektebten çıkan bir efendiyi üç sene maiyyet memûriyetinde bulunmaktan bile istisnâ ederek yeniden birinci sınıf maaşla kaymakam tayîn etmekte idi. Bu kadar azîm bir müsâadeye rağmen her sene mezûnlar miyânında buna rağbet edenlerin miktârı üçü dördü tecâvüz etmezdi. İşte bu zaruret, hükûmet-i hâzıraca takdîr edilmiş olmasından nâşidir ki memurîn-i sıhhiye yüzde yüz zamm-ı maâşa nâil olmuşlardır. Vekâlet-i celîlelerine mensûb bulunan ve memleketin hayât ve istikbâlinin istinâd-gâhı olan anâsır (unsurları) dahî aynı müsâadeye mazhar olmalıdırlar ki bu havâli idâresi, eyâdi-i iktidara (iktidarın nimetlerine) intikâl edebilsin.

MEMÛRİYETLERDE KARARSIZLIK

Hükümetin esbâb-ı zaafından birisi de memurların bilhassa rüesâ-yı memûrîn-i mülkiyenin sık sık tebdil edilmesidir. Her kaza ve vilâyetin kendisine mahsûs icâbât ve mukteziyâtı olup bunları idrâk etmedikce bir kaymakam veya vâlinin hizmet edebilmesi gayr-ı mümkündür. Bu ise bir mahalde lâ-ekall (en az) yedi sekiz ay çalışmak ve dolaşmakla olur. Binâenaleyh bir mahalde bir kaymakam yahut vâlinin muvaffakiyet gösterebilmesi için lâ-ekall yedi sekiz ay mürûruna intizar etmelidir. Bit-tecrûbe sâbit olan bu hakikâtin icâbâtına hükümetce bilhassa bu havâlîde daha ziyâde itinâ edilmek ve mütehasıs idare memurları yetiştirmek lâzım iken tetkikât-ı âcizânem bunun aksi tarîkin iltizam edilmiş olduğunu göstermiştir. Ez-cümle [1]330 senesinden şimdiye kadar asil ve vekil olarak Midyat Kazasına on dokuz kaymakam, Deyrek'e [Derik'e] otuz ve Savur'a kırk bir kaymakam gelmiştir. Yanî bir kaymakam vasatî olarak Midyat'ta altı, Deyrek'te [Derik'te] dört ve Savur'da üç ay hizmet etmiştir. Gerçi vâlilerdeki tebeddülât bu derecede değilse de bir yerde üç dört sene ifâ-yı vazîfe eden vâliye henüz tesâdüf etmedim. Hâlbuki kıdem, memûrun marifetini temin etmekle berâber onun derece-i ehliyet ve liyâkatı hakkında merciine de bir fikr-i sahîh verebiliyor. Sık sık vukûa gelen tebeddülât ise idâreyi düçâr-ı zaaf etmekten başka bir netice vermez.

VESÂİT-i İNZİBÂTIYE

Vesâit-i inzibâtiyenin tarz-ı teşekkülü dahî ihtiyâca tekâbül edecek bir halden çok uzaktır ve hükümetin bu taraflarda zaafını intâc eden avâmildendir.

Memûrîn-i mutaallikasının medh ve sitâyişlerine (övmelerine) rağmen jandarmanın bu gün bir âlet-i zülm olduğunu anlamak güç bir iş değildir:

Evvelen- Jandarma maâşî mesleğe merbûtiyet husûlüne sebep olabilecek miktardan çok dündür (aşığıdır). Hiç kimse alel-husûs zinde ve gürbüz bir âdem amelenin bir lira kazanıp serbest yaşadığı bu devirde, sekiz on lira aylık için esâreti ihtiyâr edemez. Ondan dolayı mükellefiyet-i askeriye müddetini hoşca geçirmek maksadıyla gelenler ikmâl-i müddet edip askerlikten kurtulmaktan başka bir düşünceye sâhib olmadıkları için hizmet etmiyorlar, gün geçiriyorlar.

Sâniyen- Bu havâlî jandarmaları hemen umûmiyetle yerlidir. Memurlar hakkında yukarıda serd edilen mehâzir bunlarda maa ziyâde mevcûdudur.

Ne yapılırsa yapılsın, jandarmanın en ziyâde hüsn-i münâsebette bulunduğu eşhâs, eşrâf ve ağavâttır. Jandarma kıtaâtında doğrudan doğruya ağalara merbût, ağaların hizmetkârı efrâd vardır. Bunlardan hizmet beklemek abestir. Bunun elim ve fecî birçok misallerini gördüm. Fakat yalnız şu vaka jandarmanın mâhiyeti hakkında bir fikir edinilmesine kâfidir:

Hâl-i kıyamda bulunan bir ağanın üzerine giden müfreze ateşe marûz kalınca zâbit bil-mukâbele ateş edilmesini emir eder. Müfrezeyi terkib eden yirmi beş neferden dördünün silâhı patlar, diğerleri havaya bile silah atmak cüretini kendilerinde görmezler.

Bu havâlîde mevcûd jandarma kuvvetleri adeden dahî temîn-i ihtiyâca kâfi olmadığı halde geçen sene bir miktarı tenkîs edilmiş, muahharan (sonradan) seyyâr jandarma alayları teşkil edilince mütebâkinin (geri kalanın) bir kısmını da oraya tefrik olunmuş olduğu için bu yüzden de vilayetler fevkalâde zarûret çekmektedirler. En ufak bir işin bile kuvvetli bir jandarma müfrezesine muhtaç olduğu bu havâlîde, her gün tahaddüs eden vekâyi-i mühimmeye adeden olsun karşı koyabilecek kuvvet olmadığı için, memûrîn-i

mülkiye fevkalâde sıkıntı içindedirler. Ahvâl-i fevkalâdede askerden istiâne (yardım) ediyorlarsa da böyle mahdûd muâvenetler ihtiyacât-ı dâimeye tekâbül etmediğinden ve mürettebât noksanından mütevellid zarûret dahi her vakit (...)

Jandarma kıtaâtı zâbitân ve küçük zâbitân kadroları da noksandır. Kazalar, mühim nâhiyeler dâhi cahil efrâd elinde kalmıştır. Vezâif-i hükümetin jandarmaya müteallık kısmı da dâimâ büyük bir noksanla ifâ edilmektedir. Vilâyetlerden bu bâbda sûret-i umûmiyede vâki olan işâr ve mürâcaatlardan da bir semere hâsıl olmadığı anlaşılmiştir.

Maaşların müstevfî bir dereceye iblâğı, kadronun tezyîdi ve yabancı efrâddan terkibi, jandarma mekteplerinde merâsim ve zevahirden (şereflerden) ziyâde maksad-ı hakîkiye hâdim bir usûl-i terbiye ihdâsı elzemdir.

AĞALARIN HALK ÜZERİNDEKİ MEZÂLİMİ

Ağaların, her sûretle ne büyük kudret sâhibi oldukları yukarıdaki izâhât ile taayyün etmiştir (belirtmiştir). Bu kadar kuvvet ve kudretlerine rağmen, ağaların nâzım-ı harekâtı adâlet olmayıp menfaat-i şahsiyedir.

Bir Ağa, hareketinin kanûna, mantıka, akıl ve şeriâte mugayretine (aykırılığı) aslâ nazar-ı itibâra almaz. O hareketin menfaatine tevâfuk ettiği kanâat eylemesi kâfidir. Bit-tabi ağanın bütün mezâlîmi evvel emirde zîr-i idâresinde bulunan ahâlîye tevcîh ve inîfât etmektedir (meyletmektedir). Ahâlî bu hususta ağanın rızâ ve hoşnûdisini celb etmekten başka bir çâre-i müdâfaaya mâlik değildir. Hele hükümete şikâyet etmek en ağır cezâyı istilzâm eder.

Geçenlerde bir ağa birisini cerh eder. Mecrûh berây-ı şikâyet (şikâyet gereği) hükümete götürülmesini ister. Mecrûh esnâ-yı râhda (yol esnasında) vefât ettiği için ifâdesi muntazam sûrette tesbît edilirse de fâilin kim olduğu hâricdekiler nazarında taayyün eder. Hükümetçe takîbâta ibtidâr olununca müteveffaya mensub on altı hâne emvâl, hayvânât ve arâzîlerini terk ederek umûmun hürmet ve takdîs ettiği bir mevkia ilticâyı mecbûr olurlar. Fakat hükümette de arz-ı şikâyet edemezler. Ağa bunların hepsinin diğer bir cürümden maznûn gösterir. Kendi hasımlarından bir kaç şahsın da maktulün fâilleri olduğuna dâir şâhid ikâme eder ve nihâyet maktulün âile ve akrabası kendisine arz-ı teslimiyet ederler. Hükümet nazarında cânî vaziyetinde kalırlar. Ağanın hâkimiyeti, ahâlinin hayât-ı husûsiyesine kadar sirâyet edebilir. İçerilere gidildikçe bu salâhiyetin dâiresi gayr-i mahdûd surette tevessü etmektedir. Meselâ hiç bir kimse, ağanın izin ve rızasını lâhık olmadıkça tehhül edemez. Kızını yahût oğlunu evlendiremez. Hiç bir ferd ağanın emir veya muvâfakati olmadıkça hiç bir iş için hükümete mürâcaat edemez. Ağanın bil-umûm evâmiri vâcibül-icrâdır. Sûret-i mutlakada denilebilir ki ağa, efrâd-ı işânın can ve malına keyfe mâ yeşâ tasarruf etmektedir. Bundan kendisini men edebilecek hiç bir kuvvet yoktur. Öldürür, öldürtür, dilerse darb ve habs eder veyahut var ise emvâl ve emlakini zabt ederek aşireti hâricine nefy eyler. Zengin bir müteveffânın evlâdlarını mîrâsdan kısmen ve hatta tamamen mahrûm edebilir.

Nişancılığını isbât etmek, yahut tüfengini tecrübe eylemek için ahâliyi karşısına dikip ateş eden ağalar görülmüştür.

Tenfîz-i merâm (meramını anlatmak) için ağanın mürâcaat ettiği vâsıta ikidir:

Birincisi kendi kuvvetidir ki bâlâda zıkr edildi.

Bazen ağa, bil-fiil teşebbüsâtta bulunmağı muvâfık görür. O vakit icrââtına adliyeyi tavsît eder (aracı kılar). Bunun için mürâcaat ettiği çâre, isnâd-ı cerhtir. Herhangi bir tarafta bir cinâyet ikâ edildiğine muttali olunca adamlarından bir kaçını hükümete gönderip taharriyesini, kendisince mültezim olan şahs veya eşhâsı o cinâyete alakadâr gösterir. Bit-tabî hükümet bu musanna şehâdâtı kabul eder. Cerâim-i mütehaddeseden (meydana gelen suçlar) dolayı madûrların veya malûmâtı olanların hükümete şikâyet ve ihbârâtta bulunmaları mümkün ve mutâd olmadığını ve binâenaleyh muhbirlerin ifâdâtını tezkîb edecek (beyanlarını yalanlayacak) bir delil elde edilemediği için adliye, ihbârât-ı vâkıaya istinâden takibâta başlar ve maznunu ihzâra teşebbüs eder. Sarih ve katî şehâdetler karşısında mahkûm olmasa bile uzun müddet haphânelerde yatacağını idrâk eden maznun davete icâbet etmez. O vakit ya ağanın delâletiyle jandarmalar tarafından tevkif olunur veyahut yine ağanın müsâadesiyle hâl-i firârda kalır. Böylelikle ağa, hiç bir külfet ve zahmete dūçâr olmaksızın maksadına nâil olmuş olur. Temâs ettiğim rüesâ ve ahâlî ağalarla bu vâsıtanın vâsı bir surette istifâde etmekte olduklarını söylediler. Ağalar, rükebâ ve hüsemâyâ karşı da bu tedbiri kesretle istimâl etmekte imişler. Ekseriya bir kurşunla telef olan bir şahsın fâili olmak üzere birçok eşhâs ihbâr olunuyor. Maksad, bunların hükümetle olan râbıtalılarını kat etmektir. Böyle bir cinâyetten dolayı yirmi, otuz, kırk kişinin takîp edildiği kesretle vâkidir. Hatta bir defa yüz seksen kişi maznun gösterilmiş ve takibâta tâbî tutulmuştur.

Bazen bir şahıs veya bir âile hakkında adliye ve hükümetin tefyizi müstacilen (acil olarak) davet edilmek murad olunur ve fakat isnâd edilecek bir cürm bulunmazsa kabirden yeni gömülmüş bir cesed çıkarılıp üzerine iki kurşun sıkıldıktan sonra hükümete ihbârâtta bulunulduğunu ve bu suretle takibât-ı adliyenin tahrik edildiği memûrîn-i müteallikası tarafından ifade olundu. Maahaza adliyenin vesâtatına arz-ı ihtiyâç eden aşâir, bir dereceye kadar nüfûz-ı hükümetin cârî olduğu sâhâda bulunanlardır. İçerilere

doğru gidildikçe ağalar, mücâzâtı biz-zat tertib etmektedirler. Esâsen bu havâlîde kesret-i cinâyet, medâr-ı fahr ve mübâhâttir.

Ağanın refâkatinde bulunan eşhâsın kendisine tam bir itâat ve sadâkat göstermesi ve hattâ onun ufak bir işâretiyle cinâyetler îkâ, hükümete karşı silâh istimâl eylemesi adliyenin muâveneti sayesindedir. Ağanın ilk işi, refâkatine alacağı, şahsın muhafazasına memûr edeceği bir adamcığı hükümetle alakalandırmak yani ağır bir maznûniyeti yok ise her hangi bir cinâyette maznun gösterip ve şâhid ikâme edip hakkında takibât icrâ ve hükm isdâr ettirmek suretiyle o şahsın hükümete takarrub ve ilticâ edebilmesi imkânını külliyyen selb eylemelidir. Hükûmet nazarındaki mevkiine muttali olan bu şahıs için fîmâ-bad (bundan böyle) ağaya merbûtiyet-i kâmile ibrâzından başka bir hatt-ı hareket ihtiyârına imkân kalmıyor.

İşte ağalar, bir taraftan hükümet kuvvetini parçalamağa çalışırken diğer taraftan o kuvvetten böyle azamî surette istifâde etmektedirler.

AHÂLİNİN HUKUKU

Bu havâlide cârî olan tarz-ı idâre ahâlînin, teşkilât-ı esâsiye kânunuyla müemmen olan hukukunu selb eylemektedir. Vaziyet şu sûretle icmâl olunabilir:

- 1- Halk hürriyetlerden mahrûmdur ve ağanın esiridir.
- 2- Köylü ile ağanın hukuku arasında asla musâvât yoktur.
- 3- Köylü devlet kanûnuna değil mensûb olduğu aşiret ağasına, ağa dahi kendi keyif ve arzusuna tâbidir.
- 4- Ahâlî ağalar ve köylü nâmıyla birincisi hür, ikincisi esir iki sınıfa munkasımdır.
- 5- Köylünün şahsı, masûniyeti yoktur. Ağa köylünün şahsına dilediği gibi tasarruf eder. Köylü seyâhat, akd, say ve amel serbestîlerinden mahrûmdur.
- 6- Köylü hakk-ı tasarrufa mâlik değildir. Elindeki tapu senedi dahî bu hakkı temîn edemez.
- 7- Köylünün canı, malı, meskeni ağanın keyfine tâbidir. Yalnız bu havâlide iffet-şikenlik (namussuzluk) menfur olduğu (nefret edildiği) için ırz tabiatıyla taarruzdan masundur.
- 8- Ağa köylüyü dilediği tarz ve vecihle habs ve işkence edebilir.
- 9- Köylü ağanın bütün umûr ve husûsunu angarya suretinde temine mecburdur.
- 10- Ağa, dilediği anda köylünün mal ve emlâkini müsâdere edebilir.
- 11- Köylü her ne sebeble olursa olsun hükûmete mürâcaat ve şikâyet etmek hakkına hâiz değildir.
- 12- Köylü mahkemelerden müstefid olamaz.
- 13- Köylünün îfâsına mecbûr olduğu rüsûma, aşar ve tekâlif kanunen muayyen olan mikdâr olmayıp ağanın tensib ve tasvib edeceği mikdârdır.
- 14- Hükümetin hidemat-ı tedrisiyesinden köylünün istifade edebilmesine imkan yoktur.
- 15- Köylünün hiç bir yerde hakk-ı ikâmeti yoktur. Emlâk sâhibi olup olmaması müsâvidir. Ağa onu istediği yerde ikâme eder.

HÜKÜMETİN HUKUK VE VEZÂİFİNE İRAS (VAZİFESİNE SEBEP) EDİLEN ZARARLAR

1- Aşar ve Ağnâm rüsûmu nâmıyla ahâlıden alınan pek fâhiş paraların kısım-ı küllîsi ağaların yed-i gasbında kalmaktadır.

2- Emlak ve arâzi kıymetleri ve binâenaleyh bunlara mutaallık tekâlif tasavvur edilemeyecek kadar dündür ve kayıt olmayan arâzi ve emlak nâ-mütenâhidir (sonsuzdur). Bu yüzden Hazinenin zararı pek çoktur.

3- Nüfus ekseriyetle gayr-ı mukayyed olduğu için tarîk bedel-i nakdîsi tahakkukâtı çok noksandır.

4- Mükellefiyet-i askeriye yoktur. Bu havâli halkı nazarında askere gitmek ölümle müsâvidir. Onun için bazen bin müşkilâta üç beş kişi der-dest edilse bile bunları kıtaâta mal etmek mümkün olamamaktadır. Hâlbuki bu havâli, haramilerin mesâibinden (muşibetler) bin-nisbe daha az müteessir olduğu için sinîn-i mükellefiyette bulunanlar aksâm-ı sâire-i memlekete (memleketin farklı kısımlarına) nazaran kesîrdir. Ağa ve ağa ailesi asker olmaz. Ordu, bir ağa evlâdını kendi safları arasında görmemiştir. Ağaya, mümkün olduğu kadar fazla kuvvet lazım olduğu için zir-i nüfûzundaki halkın askere gitmemesi esbâbını da teshîl eder. Bu yüzden memleketin düçâr olduğu zarar pek büyüktür.

5- Tapu senedi, tasarrufu temîn etmediği için hiç kimse ferâğ ve intikâl muâmelesi yaptırmamakta ve bin-netice bundan Hazîne de mutazarrır olmaktadır.

6- Bu havâlide devletin hakk-ı kazâsı cârî değildir. Muhâkeme alel-ekser müzevvir davâlarla iştigâle mecbûr olmaktadır. Hakîki şâhid celbi mümkün değil gibidir. Davalar senelerle temâdi etmekte ve takîbâttan alel-ekser bir netice hâsıl olmamaktadır. Davânın tarz-ı intâcı (sonuçlanma tarzını) ağanın keyif ve arzusuna tâbidir. Çok defa maznunlar muhbir ve şâhidlerle itilâf ederek -bit-tabi ağanın emriyle- iskât-ı davâya (davanın düşmesini) muvaffak olmuşlardır. Bazı yerlerde cihet-i adliye cürmün vukûunu haber alınca berây-ı tahkîk mahalline gidiyorsa da ahâli maktûlü göstermekten, cürm hakkında malûmât itâsından imtinâ etmektedir.

Buna binâen bir takım cerâim mechûl ve takibsiz kalıyor. Ahâli arasında vuku bulan bir musâdemede yedi sekiz maktûl olmuş

iken halkın mümânaâtına mebnî takîbâta ibtidâ edilememiştir.

7- Evâmir-i adliye infâz edilememektedir. Yalnız Midyat Kazasında vâcibül-infâz (infazının gereği) sekiz yüz tevkîf ve yüz otuz ihzâr emri var idi. Son afv kanunlarının efal-i cinâiyeyi imhâ etmiş olmasına rağmen bir kazada dokuz yüzü mütecâviz şahsın hâl-i firârda bulunması ve bir vilâyette davete icâbet etmeyen mahkûm ve maznunların beş bin küsur olduğunun resmen bildirilmesi, memlekette vezâif-i adliyenin tarz-ı cerayânı hakkında vâzıh (açık) bir fikir husûlüne medâr olur. İhzâr ve tevkîf emirlerinin icrâ edilememesi bit-tabî takîbât-ı adliyeyi tavik ve tasîb etmekte ve bu yüzden halkın hükümet hakkındaki fikr-i itimâdı bir kat daha tenâkus etmektedir.

VAZİYET-İ HÂZIRA

İzâhât-ı sâbıkadan anlaşılacağı üzere, bu havâlide iki kuvvet yekdiğeriyle hâl-i muhâvelededir (isteme halindedir). Biri hükümet, diğeri eşrâf ve rüesa-yı aşâir.

Ağalık memlekette hâdis değil kadimdir. Nüfûz ve kudretini tarihten alıyor ve hükümât-ı sâbıkanın zaaf-ı idâresinden bil-istifâde iktisâb-ı kuvvet ve miknet edildikten sonra hükümetin ve milletin başına belâ kesiliyor.

Ağaların enzâr-ı hırsı ve tamaları ahâlinin hazîne nâmına vermekte olduğu aşar ve ağnâm rüsûmu, emlâk ve arâzî vergileri ve tarîk bedel-i nakdîsi ile iktifâ etmemektedir. Bu rüsûmun bir kaç mislini zavallı ahâlden cebren ve tegallüben aldıktan başka mah-sûl-i mesâilerinede vaz-ı yed etmekte ve hatta emlâk ve arâzilerinin tasarrufuna bile mâni olmaktadır. Hiç bir köylü elinde bulunan mülk kendisine âid olduğuna emin değildir. Bütün ma-meleki ağanın meşum ağzından sâdir olacak bir emirle der-akab elinden çıkar. Ma-âile nân (ekmek) pâreye (parçasına) muhtaç olur. Âbâ vü ecdâdının yaşadığı kendisinin doğup büyüdüğü topraklarda sürünmek hakkından bile mahrûm bırakılır.

Hükümetin kanunları, teşkilâtı, kuvveti biçâre köylünün mah-sûl-i sâyini mâl ve mülkünü, hakk-ı ikâmetini muhâfaza ve temine kâfi ve muktedir değildir. Ağanın ahâli üzerindeki tegallübü bu beylere inhisâr etmez. Köylünün hayat-ı husûsiyesine bile nüfûz eder. Köylü, evlâdı üzerinde hakk-ı vesâyete mâlik değildir. Evlat da karı da ağanın köleleridir hatta:

Mal pâdişahın cân Allahın

Kavl-i marufunun (meşhur sözünün) buralarda mahall-i tatbîki yoktur. Çünkü Ağa, köylünün yalnız malına değil hayatına da keyfe mâ-yeşâ tasarruf eder ve etmektedir. Ağa, bu menhûs kudretini kısmen o biçâre milletten ve kısmen dahi hükümetten almaktadır. Hazineden ve milletten çalıp gasb ettiği servetle beslediği cellâtlar, ağanın kâffe-i evâmirini der-akab (hemen) icrâ ve infâz ederler. İdama mahkûm olan bir köylüyü ağasının pençesinden kurtaracak yine onun gibi bir ağadır, fakat hükümet değildir.

Ağa, çok kavîdir. Mıntıkasında dilediği gibi hareket eder. Hükümet kuvvetlerine, hükümetin evâmirine inkıyâd etmeyi hatırın-

dan bile geçirmez. Kavânin-i devlete muhâlefet etmek ağalığın şîâ-rıdır. Ağa dilerse hükümet kuvvetlerine karşı bî-pervâ (korkusuz) istimâl-i silah eder. Çünkü ağa şimdiye kadar bu kabil hareketle-rinin hiç birinin cezâsını görmedikten başka dâimâ afva mazhar olmuş, hatta bir reis-i hükümet gibi itilaf-nâmeler imzalamıştır.

Jandarma, asker, zâbita, memûr şehid eder, bu haller ağanın bâis-i fahridir (övünme sebebidir). Çünkü sahife-i cinâyâtına bir kızıl leke daha ilâve olunmuştur. Ağanın nazarında vatan, yed-i gasbına geçirdiği bî-nihâye arazi, millet zir-i tahakkümünde inle-yen bî-çâre köylüdür. Hamiyyet ise ancak icâbât-ı menfâatidir. Ağa bu üç esastan başka bir şey tanımaz. Binâen aleyh nef-i zâtiyesine mugâyir olan her hâl –Türk vatanının inkirâz ve izmihlâlîne bâis olacak olsa bile– onun için merdûtdur. Ve – vatan yıkılsın fakat ağa mutazarrır olmasın. Bunun delilleri nâ-mütenâhidir.

Farz edelim ki ağanın gasb u gârâtı, bî-çâregâna tecâvüzâtı, hü-kümete muhâlefeti ve cinâyâtı eser-i cehl veya hata olsun, Harb-i Umûmîde milletin eli silah tutan bütün evlatları genç ihtiyar hu-dûdlarda can verdikleri hâlde, ağa yerinden kımıldamamış, evlâd ve etbânı da bu hizmetten men ve nehy eylemiş idi. Ordunun ihti-yacını temîn için dul kadınların, yetimlerin sandıklarında bulunan beşer onar okka zahirenin bile hınta (buğday) zarûreti hâsıl oldu-ğu vakit ağa bir takım bî-çâregânın (zavallılar) mahsûl-i mesâisini yed-i gasbına geçirip hem onların hem de ordunun açlığı bahasına cem-i servete imkân bulabilmiş idi. Düşman orduları Bitlisi işgal ettiği zaman hiç olmazsa kendi toprağının düşman tarafından çiğnenmesine mâni olmak için askerden kaçırdığı avanesiyle bir-likte cepheye şitâb etmesi (koşması) lâzım iken, kabilesinin bütün vesâit-i nakliyesini, nukûd ve giran-baha (kıymeti çok olan) eşya-sını toplayarak garba doğru firara, mülevves ve menhus ayaklarıyla o pak toprakları da çiğnemeğe azmetmişti.

Mütareke oldu. Ordu dağılmağa başladı. O vakit ağa muktezâ-yı fitratını bütün belâğatıyla gösterdi. Kendisinin temîn-i huzûr ve istirâhati, refah ve serveti için aç bî-ilaç kar yığınları içinde bî-nihâye düşman kitleleriyle mücâdele etmiş olan Anadolunun pâk nâsiyeli evlâdlarını, mücerred vatanını müdâfaa ettiğinden dolayı veyahut elindeki tüfengi, üç beş deste fişengi zabt etmek için o mübarek vatan yavrularına sırtlanlar gibi hücumdan çekinmemiş, nicelerini hâin kurşunla şehid etmişti. Muhterem bir ordu kumandanımız

bile bu alçakların kurşunlarına marûz kalmıştı.

Mütâreke oldu, İngiliz ve Fransızlar bazı mevâkii (mevkileri) badel-işğâl (işgal sonrası) memlekette geşt ü güzâra (gezme) başlayınca onların menhus kalbleri emîr-i menfaatle ve daha şiddetle darabân oluyordu (darbelere uğruyordu). Ağa, İngiliz ve Fransız hüsni-istikbâl edebilmek maksadıyla istihzârâtına germî vermişti. Lakin vatanın fedâkâr evlatları Urfada Maraşta Antep'te düşmanın pa-yı tecâvüzünü tevkîfe teşebbüs ettiler.

Harb-i Umûmî âfetinden arta kalan bir avuç dilâver ellerindeki bir kaç tüfenk ve beş on fişenk ile düşmenin azîm kuvvetlerini sardılar. Onların berrî (karasal) havâî vesâit-i tahrîbiyesine göğüs germeğe başladılar. Tabîi bu fedâkarlığın istihdâf ettiği gaye hem vatan-ı aslîyi hem de vatan-ı umûmîyi zillet-i esaretten kurtarmak idi. Bunun için nazarlarını biz-zarûre ağalara tevcih ettiler. Onları din ve vatan-ferde şey zannederek muâvenetlerini istirhâm eylediler. Ağalar bu mücâhidlere fiilen yardım etmek şöyle dursun, mecrûhînin yaralarını sarmak için talep edilen yirmi yirmi beş liralık pamuk ve sargı esmânı gönderildiği beyanıyla Urfaya göndermekten imtinâ ettiler (kaçındılar). Târih bu melanetleri birer birer saymalı, bu zavallı vatanın ne bitmez tükenmez düşmanları bulunduğunu göstermelidir.

Sanki bu kadarı kâfi değilmiş gibi bu mübârek mücâhidlere arkadan kâd edercesine taraf taraf ihtilaller çıkardılar. Millet bir taraftan İngiliz ve Fransız Yunanla mücâdele ediyorken bu melunlarla uğraşmak, mücâdele etmek zaruretini hisseylemişti, uğraştı fakat sahâ-i mesâisi kudret-i beşer fevkinde olduğu için onlara müstehâk oldukları cezâyı o vakit veremedi.

Zafer yetişti, civân-merd (kahraman) millet, ağaların bütün habâsetlerini afv etti ve unuttu. Fakat bu uluvvü-cenâbdan da bir semere hâsıl olmamıştı. Çünkü ağalar, devletin hakk-ı hükümranîsine karşı sû-i kasplarında devâm ettiler. Bir iki seneden beri yüzlerindeki nikâb-ı riyâyı (utanç perdesi) attılar. Hücumlarını alenîleştirdiler. Bir mücrimi (suçluyu) takibe, her nasılsa kayda geçmiş olan bir kaç askeri taharriye giden jandarma müfrezeleri, beş on kuruştan ibâret vergiyi talep eden tahsildarlar, silahla karşılanıyor, aşâr sattırılmıyor, ağnâm saydırılmıyor, devletin selâhiyet-i kazâiyesine istinâden cinâyât-ı mütehaddiseyi tahkîka giden memûrîn-i adliye reddolunuyor, memurlar mıntıklarında ikâmet edebilmek

imkânını bile göremiyorlar. Yanî devletin hukûk-ı hükümrânîsi alenen redd edilmek isteniliyor. Fakat şurası şâyân-ı kayd ü tezkâr-ıdır (kayıt altına alınmaya ve hatırlatılmaya değerdir) ki bütün bu izâhatlar, bu cinâyetler beş altı vilayette bir iki yüz şerîrin elinden çıkıyor. Zavallı millet istemeyerek, bil-mecbûriye bunların şu hareketlerine muâvenet, müzâheret etmek ıztırarındadırlar. Millet te bunlardan bîzâr olmuştur (bıkmıştır). Çünkü izâh edildiği üzere ağanın servet ve saâdeti, bütün kuvvet ve kudreti, tamamen köylünün sefâlet ve felâketi bahâsıdır.

Memleketteki bu keşmekeşin şuhûr ve kasabâtteki eşrâf ve münevverânın (aydınların) nazar-ı dikkatinden kaçabilmesine imkân olmadıktan başka, eşrâfın bazıları vakit vakit bu mucirânlardan(?) mühim sûrette mutazzarır oldukları halde bu ahvâlin esâsından ref ve izâlesi için hükümet nezdinde teşebbüsâtta (teşebbüslerde) bulunmamaları, ahvâlin vahâmet ve fecâatinden merkezi hakkıyla haberdâr etmemeleri, bazılarınca çok mühimm bir alâmet addedilmektedir. Hatta her aşiretin eşrâftan birisine mensûb olduğu, aşiret ağalarının merbût buldukları eşrâf vâsıtasıyla memûrini ve kudret-i hükümeti menfaatlerine ihâle etmekte oldukları efvâh-ı nasda (insanların ağızlarında) musırın (ısrarlı) deverân eylemektedir (dolaşmaktadır). Şu halde eşrâfın, memleketin anarşiye doğru gitmesinden bir fâide intizâr ettiklerine hüküm eylemek ve hatta onları, ağaların hükümete karşı takındıkları vaz-ı muhâlefetin âmilleri meyanında addetmek zarureti hâsıl oluyor. Esâsen eşrâfın ağavât ile manevî râbitalarla iktifâ etmeyerek aradaki münâsebâtı revâbıt-ı maddiye ile takviye etmeleri, ağanın, ağa-zadenin hükümetin metbûu olduğunu nazar-ı itibâra almayarak münâsebet-i cehriye tesisine çalışmaları, kız vermeleri ve almaları, halkın zann ve zehâbını takviye eylemekte ve bu esbâba mebnî ağalarla eşrâfı hükümete muhâlefet ve halka tağallüb husûsunda aynı mevkide addeylemek icâb etmektedir.

Bu havâli halkı fitraten mutidir, mûnisdir, kerim ve şehîdir, hakk-şinâs ve hakk-perverdir. Yani bu tarafların bil-maiyyet-i hakîkiyesi şekl-i zâhirinin tamamen aksidir. Bu evsâfdan dolayı ve fakat hiç istemeyerek ağaların baziçe-i ihtirâsâtı onların bâis-i şevket-i miknet olmuş, hukuk-ı tabiye ve nazariyesini izâa eylemiştir. Zayıfın kavîye ilticâ ve istinâd etmesi bir kâide-i tabiiyedir. Memlekette hükümetten başka, hükümetin fevkinde kuvvet ve kudret

olmaması lâzım iken, bu havâli eşirrâsına karşı öteden beri ihtiyâr olunan mütereddidâne hareketler, memlekette ağalardan başka kuvvet olmadığını halk nazarında isbât etmiş ve bit-tâbi zavallı milleti ağaların kucağına atmıştır. Köylü arazinin feyz ve bereketi nisbetinde çalışmaktadır. Gece gündüz çalışır, hayatı kemirmekte olan aşiret gibi mesâibten vârestedir. Fakat onun semere-i sayinden istifâde eden ancak ağadır.

Toprağın feyzine ve azamî derecedeki mesâisine rağmen köylünün mahrûmiyet ve sefalet-i azîme içinde yaşaması, bir hâl-i tabii şeklini almıştır. Bu havâlideki hükümet teşkilâtı ihtiyaca tekâbül edebilmekten çok uzaktır.

Evvelen (İlk olarak) mutlak bir bi-tarafılık lâzım olduğu halde memurların ekseriyet-i azîmesinin yerli olması, hükümetin bi-tarafî-i harekâtına mâni olmaktadır.

Sâniyen (İkinci); memurlarda azîm bir vakar ve istikâmet şarttır. Hâlbuki en büyüğünden bir jandarma neferine kadar bil-umûm memûrine verilmekte olan maaşât onların ihtiyacâtına tekâbül edecek miktarda olmadığı hâlde, ağaların hudûd-ı semâhatleri (cömertlik hudutları) gâyet vâsi olduğu için memûr kitlesinin ekseriyet-i azîmesinde halk nazarındaki mevki-i şeref ve ihtirâmını gâib etmiştir ve bit-tabi hâiz-i itimâd değildir.

Sâlisen (Üçüncü); icrâatta sebât ve isâbet lâzımdır. Hâlbuki ağalara karşı ihtiyâr olunan harekâtın hemen umûmu adem-i muvaffakiyetle (başarısızlıkla) neticelenmiştir.

Râbian (Dördüncü); muâmelâta ve bilhassa ihkâk-ı hakk (hakkın yerine getirilmesi) husûsunda sûrat elzemdir. Hâlbuki mahkemeler bu zarûreti temîn edebilmekten çok uzaktır.

Hâmisen (Beşinci); idârede vahdet şarttır. Hâlbuki memlekette iki hatta üç müstakil hükümet kuvveti mevcûd olduğuna ve bunların yekdiğeriyle taâruz etmekte olduklarına dâir delâil (deliller) mevcûdudur.

Bu nevâkıs ber-devâm oldukça (devam ettikçe) bu memleketlerde intizâmın tesîsine imkan yoktur. Bu havâli ile alâkadâr olan bazı zevât, ağalar arasında mevcûd bulunan rekâbet ve husûmetin, hükümet aleyhine müctemian bir hareket-i isyâniye vukuuna mâni olduğunu ve olacağını ve buna binâen esaslı ıslâhât için müsâid ve münâsib zamanın hulûlüne intizâr etmekte bir tehlike olmadığını iddia ettiler. Bu mütâlâa da nefisül-emre mutâbık (nefsinin emrine

uygun) değildir.

Filhakika (Hakikaten) ağalar arasında şedid rekâbetler vardır ve bu yüzden müsâdemeler, muhârebeler olmaktadır. Yüzlerce köy enkâz yığını haline geliyor, kanlar akıyor, canlar telef oluyor. Bu haller memleketi boydan boya yekdiğerine hasım iki cebhe haline getiriyor. Her nâhiyede, her kazada, her vilâyetteki aşâir arasında rekâbet ve husûmet vardır. Fakat her aşiret kendisine diğere aşâirden müttefik ve zahîr tedârik ve temîn etmiş olduğu için, şarkdaki bütün aşiretler yekdiğerine rakîb iki fırka halindedir. Yanî bu vilayetler ahâlîsi âdetâ muhâsım iki cephe vaziyetindedir. Bu böyle olmakla berâber hükümet umûm rüesânın merdûdu (kötüsü) olduğu için, bir aşirete karşı icrâ edilecek harekâta hükümetin diğere aşâirin suret-i ciddiyede mazhar-ı muâveneti olabilmesi imkânı mefkûd (mevcut olmayıp) yahut enderdir. Bu itibârla aşâir hükümete karşı tek cephe hâlidir.

Kaldı ki memlekette mevcûd bazı kuvvetli şahsiyetler her iki cephede dahi icrâ-yı tesîr edebilecek vaziyette olduğu için ağalar arasındaki nifâka kıymet atfetmek asla câiz olamaz. Maahazâ hükümet nifak ve şikâk ihdâs ve idâmesiyle değil, tesîs-i adâletle pâyidâr olur.

Cehlin menfaatin doğurduğu ağalık, bu günkü şekline nazaran memlekette müstevli (saldırgan) bir düşman kadar hâiz-i ehemmiyettir. Maahazâ bâlâda îzâh edildiği üzere, bütün kuvvet ve kudreti zulm ü taaddiye müstenid olduğu için bu meşum kuvvet görüldüğünden pek çok zâiftir ve hükümetin azm ve ciddiyetine mukâvemet edebilmesi imkânı yoktur. Bu havâlî tarihi bunun bazı misâllerini göstermektedir.

Memleketi yaşatmağa azm ettiğini her günkü icrâatıyla isbât etmekte olan idâre-i hâzıranın az zamanda vilâyât-ı şarkiyenin milyonlara varan ahâlîsini ufacık bir himmetle bir harb-i kalîlin (zayıf savaşı) pençe-i zülmünden tahlise (kurtulmaya) muvaffak ve bu sayede muazzez (aziz) vatana esâslı bir menfaat teminine muktedir olabileceği kanâatini hâtîme-i kelâm (sözün sonu) ittihâz eylerim (kabul ederim).

Fi 14 Eylül sene [1]340

RECEB BEY'İN DERKENÂRI

“Bu şâyân-ı istifâde raporu okudum. Hüsnü Bey vazifesini liyakatle ifâ etmiştir. Raporda umûmî nukât-ı nazardan (genel bakış açısından) başka nazar-ı dikkati câlib (çeken) bazı müsbet hâdiselere âid kayıtlar da var. Bir kere bu rapordan umûmî bazı neticeler çıkarılıp hülâsaten tesbit edilmeli, sâniyen bahs edilen küçük hâdiseler hakkında devâir-i âidesi not alarak alakadar olmalı.”

Savurlu Hamdullah Bey'in pederi Abdullah Bey yazdığı muharrerâta imzasını “Dergâh-ı muallâ Emîr-i kazâ Hacı Abdullah” atar imiş. İkametgahında bir zindan var imiş. Mahbûsini bağlamak için kullandığı zincirler el-yevm (hâlâ) mevcûduttur.

(..) Karakeçi Diyarbakır Valisi Alyanak Mustafa Paşa tarafından iskân olunmuştur. 1282de evvel-be-evvel Çeçenler Resül-ayn'a iskân edildiler. Aşâir iskânı bunu takîb etti. Millînin iskânı İbrahim Paşa'nın babası Mahmûd Ağa ve Karakeçi Eyüb Ağa zamanında vâki oldu. Viranşehir Kışlası da Mustafa Paşa tarafından yapıldı.

Aşâir gece gidip çadıra silah atmayı, gizli adam öldürmeyi muhîl-i şeref (şeref unsuru) addeder. (...) katiyen yoktur. Yalnız kuvvetle gündüz hücum edip gazve(?) yapar. Şemer Aşîretince adam öldürmek taraftarlığı yoktur. Gazve(?) helaldir, ticarettir.

[1]331de zahirenin 20 kilosu altın para idi. Harb ibtidâsında zahire fiyatı yükselince anbarlarında, kuyularda sinîn-i sâbıkadan müddehar (biriktirilmiş) zahiresi bulunanlar (...) altın ağırlığınca sattılar. Şarkın paralı şahsiyetleri bu suretle pâyidâr (kalıcı) oldu.

Harran rüesa-yı aşâirinden İsa el-Haddâdî tebîd edilen ağalar için “Birkaç yüz seneden beri onlar saltanat sürdürdüler. Bundan sonra Cumhuriyet sâyesinde ikinci derecede bulunan bizler saltanat sürelim” dedi.

Temâs ettiğim birçok zevâtın bir kısmı bu halkın eski bir itiyâd yüzünden aşîret hayatını terk edemediğini ve iskân edilse dahi yine fırsat bularak yeni yurtlarını terk ile dağlara çıkacaklarını söylediler. Diğer bir kısmı da sürülerini teşkil eden koyun, keçi ve develerini beslemek için yazın otu bol suyu havası güzel yaylalara gitmek ve kışın havası sıcak ve (...) bulunan deniz kıyısının kuytu yerlerine sığınmak mecburiyetinde bulunduğunu ifâde ettiler. Fa-

kat tedkîkât bu iki iddiânın da doğru olmadığını gösterdi. Akdeniz kıyılarının biraz yukarılarında dağlık ve havası güzel olan yerlerde birçok Türk aşiretleri yerleştirilmiş ve oralarını imar etmiştir. Silifkenin, Alâiyenin, Antalyanın arka cihetlerinde Elbeyli [İlbeyli], Avşar ve sâir Türk yörüklerinin imar ettiği köyler vardır. Yalnız Elbeyli Aşiretinden Silifke vilayetinde 4 bin hâne meskundur. Bunlar yerlerinde oturup çiftçilik veya diğer işlerle meşgûl olarak yurtlarını şenlendiriyor. İkinci iddiânın da doğru olmadığı âşikârdır. Velediali, Naîm(?), Kebar(?), Bensaîdli mamûre yüzü görmemiş Arab aşiretleri Halep ve Babmenc(?) civarında iskân edilmiş ve 40-50 köy teşkil etmişlerdir. İskanlarından şimdiye kadar 40 seneyi tecâvüz ettiği hâlde bir taraftan zirâat ve hırâsetlerini (bekçiliğini) tevsî, diğer taraftan davar ve develerini çöle gö(...) sürülerini yine çobanları ile Gaziyıntabın civarında ve gerilerinde otlatırlar, yalnız baharda süt vakti sürüler köylerinde bulunur. Sütü sağar, peynir ve yağ yaparak Halep ve Ayıntaba gönderip satarlar.

Bugün âsârıyla (eserleriyle) meşhûdtur ki (görülür ki) asırlardan beri bu halk birkaç defa iskân edilmiş ev yapmış, tarla sürmüş ekin ekmiş ve sonra günün birinde yuvalarından fırlayıp çıkarak dağlara ilticâya mecbûr olmuştur. Bunlara bu mecburiyeti tahmîl eden (yükleyen) sıtmadır, âsâyişsizliktir.

مقدمه

بچه سزده سلفه نقتبیم و امدده بلایه ادر خنده تحقفا نده
استقال ایز یلم به کوه و الی خوار دیک اصفه اهل کت یفیع اوله به مدیک
الک حیرقه شود فقه به اقلادی :

رعینه رئیسک اصفاحی هاوی به ی خله ادر با سزده به قاونیک و خله
او کد فیه عدیک ازاله سی بهانیک قانیک استخا اولسه و ی حال مقام
اوسه به سلفه و الی بله تقدیم ایرکنده صاعبه اصفاحی اوله آینه
استاره اولد فیه ایچره کدییک سویه اوفالک و الی بد فقه امداید
فقه ایچری به قاونیه کنده و الی فک استخا هه مقابلی قاونیه :
در حالک کدییک یا زور دلفی حیره رئیسک قصبه ایچا و فیه اصفاحی
در حالیکت بو صوره نه خیره ایدرین ورمیا ماید بهرک اوزرینه و حالیک
علیه اهل ادر حیره اصفاحی کدی قامارینه در حالک یازده به ایدرینه
ایچا و فیه ایچره به تعامله تو حقیقا قاونیک در حالک و سوب اولد فیه حیره
سخت اصفاحی وضع ایدرینه اقامه ایدر حقیقا حیره رئیسک قصبه
که سه اولد فیه رخت الحقیقه کفا ادر ادر کدر ده به یور به یکه ادر
ملوته راعت ایتک فقه هاک ایچا و فیه کوستر
بود صغیفه قانیه سزده خطیم بهی حیرت و دویا به خوار دیک ایچفده
ضربد ایدر حیره استخا صغیفه حیره اولد ارفا حیره سزده حیره به حیره
شراکت ایچا حیره سزده حیره سزده حیره سزده حیره سزده حیره

KİTABIN ORJİNALİNDEN SAYFALAR

بوجته شرقك والى خلفه عدو له بهى متفعله بهى نجر وه
 انا لودفكار وه كورونى كملك ، شاعته ورجه نجره وقوي
 ايد بهى اغنا وجه اوله بوجته نجره عليه بوجته
 ولا بهى شرقه بوجته بوجته اوارى نجره بوجته
 نجره بافصه ورا بوجته نجره اوله وقا بوجته
 بوجته بوجته نجره نجره بوجته بوجته بوجته

بهى — نجره بوجته نجره بوجته نجره بوجته نجره بوجته نجره
 بوجته بوجته نجره بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته نجره بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته

بوجته بوجته بوجته

بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته
 بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته بوجته

بعضه انظار کو بطور و آله قدری - سخت مقدار بی گناه و ...
فرد - هفتاد و شصت -

بر کویه سزا یوز خو یوز و لیبی بولغنی علیهم علیه اعنا بوند ایلی
یوز المین خیر ایز و بی مخلوقه او مقدارک رسم میرین سقیه ایسه
و قضا کذیب اصابه بقیه ایزلی مقدارک رسم المور - موافق
ماملر اغناک استغفار - الو یوز لرایت بد - و اهالیگ کیه سده
هفتاد یا سه نیک او سه سه بیه حدینه کیرده سه و حدیه -

خو یوز صاهد - اغناک رسمه ثقه اغا لره کسه خلقه نامرله
بعبه سوم و صا قاری سه صورتک مولا تو یوز قیر قیبه موسمه
یوز تو یوزک یوزک رسمه مفاط - بطمان زوه ، قولد ایدر بر قوز
چوبه صدف بیه کرسه ، صانبه و قوعده بر تو یوزه ایچوبه کذا
سبزی و رسم لیر و هیوانه قوبه کرسه کفلی استغفار ایدر -

مدیانه مار ویه افسره نیلی و سه سه سه سه سه سه سه
مفاره کرد و مذوقه صول و ایدر - یا زید جو مفاره لرم یوز بیله قیبه
اغناک بار بید بیلر مدیات قضا کتک ، هیوه ط فانه سه هو اولاد قیبه
چیره اهالک هیوانه ایگ لرایت نیلی و سه سه کوفور و بی یازی اوزان
اور - انیک جور تیغه و رسم اهل و قوف بوسه و قه اوزان یوز بیل
قیبه اغناک بولغنیه تأمیه ایزه مخلوقه موز و سه سه یا سه اغناک
رسم المان ایسه . موفار و لک بولغنیه جا هر سه سه یوز ایل و کل
قوف ایله قفص ایدر - بوالره تخلی ایدر اعنا بو جو یوز لک

تقصا قضا عیونہ فقضا نہ -

۵ - تکلفیہ عاریہ یوقد - یومسکات مکتبہ فقصدہ عکرمہ لکیمہ اولوحد

سارین - اولیکه ایچون دقتا بیکه شکرانہ اولوحد کیمه کیمه دروست

ایکله بیکه یومسکات مکتبہ فقصدہ عکرمہ اولوحد کیمه کیمه دروست

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

مکتبہ کیمه بیکه بیکه بالفه وکما آفتا - اولوحدی ایچونده سه

